

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
ім. Б.Д. Гаврилишина
Кафедра міжнародного туризму і готельного бізнесу

Кульчицька Ольга Володимирівна

Спелеотуризм як пріоритетний напрям розвитку туризму в Західній Україні
/ Speleotourism as a Priority Direction for Tourism Development in Western
Ukraine

Спеціальність: 015 16 Професійна освіта

Освітньо-професійна програма – Організація туристичного обслуговування

Магістерська робота

Виконала студентка групи ПОТОзм-21
Кульчицька О.В.

Науковий керівник:
Охота В.І.

Магістерську роботу допущено до захисту:

"__" _____ 2020 р.

Завідувач кафедри

_____ О.Я.Гугул

ТЕРНОПІЛЬ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СПЕЛЕОТУРИЗМУ	6
1.1 Основні поняття та концепції спелеотуризму як пріоритетного напрямку розвитку туризму.....	6
1.2 Специфічні особливості та потенціал для розвитку спелеотуризму	12
1.3 Методичні підходи до дослідження специфіки розвитку спелеотуризму	20
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ОЦІНКА ПЕРЕДУМОВ ДЛЯ РОЗВИТКУ СПЕЛЕОТУРИЗМУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ	25
2.1 Закордонний досвід розвитку спелеотуризму.....	25
2.2 Оцінка передумов для розвитку спелеотуризму в Західній Україні	34
2.3 Особливості організації спелеотуризму в Західній Україні	43
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПЕРСПЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СПЕЛЕОТУРИЗМУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ	45
3.1 Стратегія розвитку спелеотуризму як галузі міжнародного туризму України ⁴⁵	45
3.2 Підвищення якості обслуговування туристів як необхідна умова збільшення туристичних потоків до DESTИНАЦІЙ спелеотуризму.....	49
3.3 Маркетингові технології та їх роль у виробленні ринкової стратегії розвитку спелеотуризму в Західній Україні.....	53
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	61
ДОДАТКИ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми. В останні десятиліття сфера туризму перетворилась в одну з найбільш прибуткових та розвинутих галузей світового господарства. Вона виконує важливу роль у соціально-економічному розвитку багатьох країн та їх окремих регіонів, забезпечуючи створення додаткових робочих місць та підвищення якості життя місцевого населення.

Сьогодні сфера туризму світу переживає часи активного розвитку. Професіонали туристичної індустрії стверджують, що досвідчений турист, який побував у багатьох країнах, прагне чогось незвичайного, шукає гострих вражень. Одним із таких ресурсів, що можуть задовольнити цікавість, потреби людини, а також подарувати незабутні враження є спелеотуризм.

Спелеотуризм у світі приваблює до себе своєю загадковістю, особливою атмосферою та колоритом. Туристи прагнуть до нових і екстримальних подорожей. Їх зростаюча обізнаність, нові потреби стимулюють туристичний бізнес, спонукають до інновацій і нововведень. Саме такі захоплюючі та сповнені емоцій екскурсії можуть зробити відпочинок цікавим і незабутнім та визначає актуальність теми дослідження.

Інформаційною базою роботи служать наукові праці В. Бабарицької, Н. Крачила, О. Любіцевої, М. Мальської, П. Масляка, Я. Олійника, М. Пістуна, І. Ровенчака, А. Степаненка, О. Шаблія, А. Александрової, М. Біржакова, Д. Гетца, блоги – Райана Ресатка, Яни Метелкіна (сценарист шоу «Орел і Решка»), Евен Тріггstrand, Yuma and Laura, Челсі Ямаса, Алекс Строля, Кріса Буркард, Янніка Обенхофф, Фостера Хантінгтон, змістовий контент Інтернет-сторінок туристичних компаній, регіонів України.

Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних та практичних основ організації та перспективи розвитку спелеотуризму в Західній Україні.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання низки завдань:

- розкрити основні поняття та концепції спелеотуризму як пріоритетного напрямку розвитку туризму;
- визначити особливості та потенціал для розвитку спелеотуризму;
- дослідити методичні підходи до дослідження специфіки розвитку спелеотуризму;
- аналізувати закордонний досвід розвитку спелеотуризму;
- оцінити передумови розвитку спелеотуризму в Західній Україні;
- визначити особливості організації спелеотуризму в Західній Україні;
- розробити стратегію розвитку спелеотуризму як галузі міжнародного туризму в Західній Україні.

Об'єктом дослідження процеси розвитку спелеотуризму в Україні
Предметом дослідження теоретико-методичні та прикладні засади управління спелеотуризмом.

Для досягнення поставленої в роботі мети було використано сучасні **методи дослідження**, зокрема на основі системно-аналітичного методу здійснено теоретичне узагальнення наукових концепцій, розробок, пропозицій провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячених проблемам туристичної галузі. На основі теоретичного методу здійснено аналіз, систематизація, класифікація та узагальнення; польові географічні спостереження – для комплексного сприйняття об'єкта дослідження, роздаткове анкетування – для опитування туристів, аналіз документів – для вивчення друкованих матеріалів. Фактичний матеріал опрацьовано за допомогою використання таких методів: порівняльного, систематизації, історичного, картографічного, групування.

Теоретико-методична значущість отриманих результатів полягає в здійсненні узагальнення сутності та особливостей організації та розвитку спелеотуризму в Західній Україні.

Практична значущість отриманих результатів пов'язана з можливістю застосування запропонованих і економічно обґрунтованих заходів щодо розвитку спелеотуризму в Західній Україні. Відображені у роботі пропозиції можуть бути використані туристичними підприємствами, для оновлення обсягу послуг, які надаються туристам.

Інформаційною базою дослідження слугують спеціальна література, наукові публікації та монографічні видання вітчизняних і зарубіжних вчених, блоги, сайти ЮНВТО та Державної статистики України, статті та дисертації мережі Інтернет, регіонів України та результати самостійно проведених досліджень.

Структура та обсяг кваліфікаційної магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг наукової роботи становить 78 сторінок. Робота містить 11 таблиць та 10 рисунків та список використаних джерел нараховує 59 одиниць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СПЕЛЕОТУРИЗМУ

1.1 Основні поняття та концепції спелеотуризму як пріоритетного напрямку розвитку туризму

Розвиток туризму залежить від добре сформованого правового та економічного середовища, яке спрямоване на створення туристичних продуктів, конкурентоспроможних на внутрішніх та світових ринках, що вимагає ефективного використання туристичного потенціалу [7, с. 36-45].

За умов процесів глобалізації профіль сучасного туриста змінюється – виникає попит на нові туристичні продукти, зокрема на загадкові форми туризму, екстремальні види відпочинку. Нині соціальні мережі сприяють їх популяризації, розробляючи і пропонуючи нові екстремальні туристичні продукти.

Час вносить свої корективи в усі сфери нашого життя, і туризм в цьому відношенні не став винятком. Традиційні оздоровчі подорожі вже не можуть повністю задовольнити потреби сучасного туриста. Тому особливий інтерес викликають нетрадиційні та екстремальні види туризму. Серед сучасних тенденцій в розвитку туризму необхідно зазначити появу так званого спелеотуризму [7, с. 36-45].

В перекладі з грецької мови «спелеотуризм» – це відвідування печер. Іноді кажуть, що спелеотуризм – це альпінізм навпаки. В середині ХХ століття, спелеотуризм, входив до складу федерації альпінізму поряд з скелелазінням. Потім вирішили, що спелеотуризм має більше спільного з туризмом і альпіністи відмежувалися від спелеотуристів, як від «неправильних» альпіністів [8, с. 85-86].

У літературних джерелах зазначають, що спелеотуризм – це напрямок туризму, пов'язаний з відвідуванням печер в пізнавальних, спортивних та природоохоронних цілях. У спелеотуризму важливо не тільки вивчення підземного світу, а й подорож по ньому, подолання природних перешкод з використанням різного спеціального спорядження і без нього [9, с. 54-61].

Спелеотуризм підрозділяється на спортивний та екскурсійний (рис. 1.1).

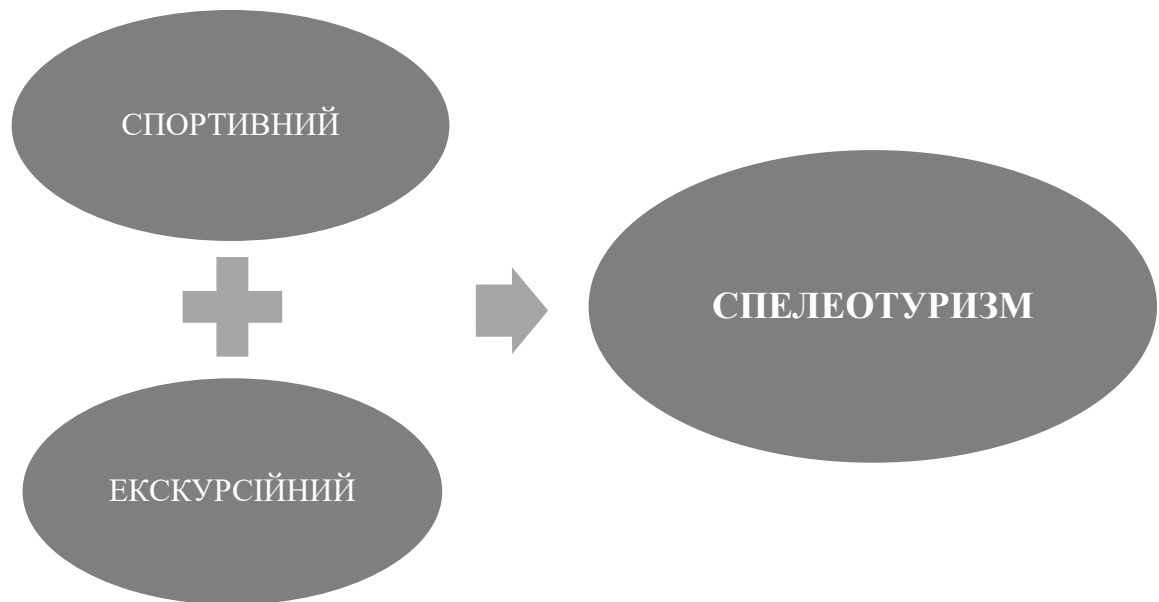

Рисунок 1.1 – Підрозділи спелеотуризму

Джерело: побудовано автором за даними [9, с.54-61]

Спортивний має на увазі випробування на витривалість, оскільки в спелеотуризмі присутні елементи багатьох спортивних дисциплін (альпінізму, скелелазіння, плавання з аквалангом). Головним завданням туриста є впоратися з перешкодами, що зустрічаються у нього на шляху, а саме колодязями, сифонами, підводними річками і ін [9, с. 54-61].

Екскурсійний спелеотуризм носить ознайомлювальний характер. Група туристів подорожує спеціально обладнаними печерами, де є доріжки і освітлення, перила і поручні, а також встановлені інформаційні таблички [9, с. 54-61].

Виділяють декілька різновидів спелеотуризму (рис.1.2).

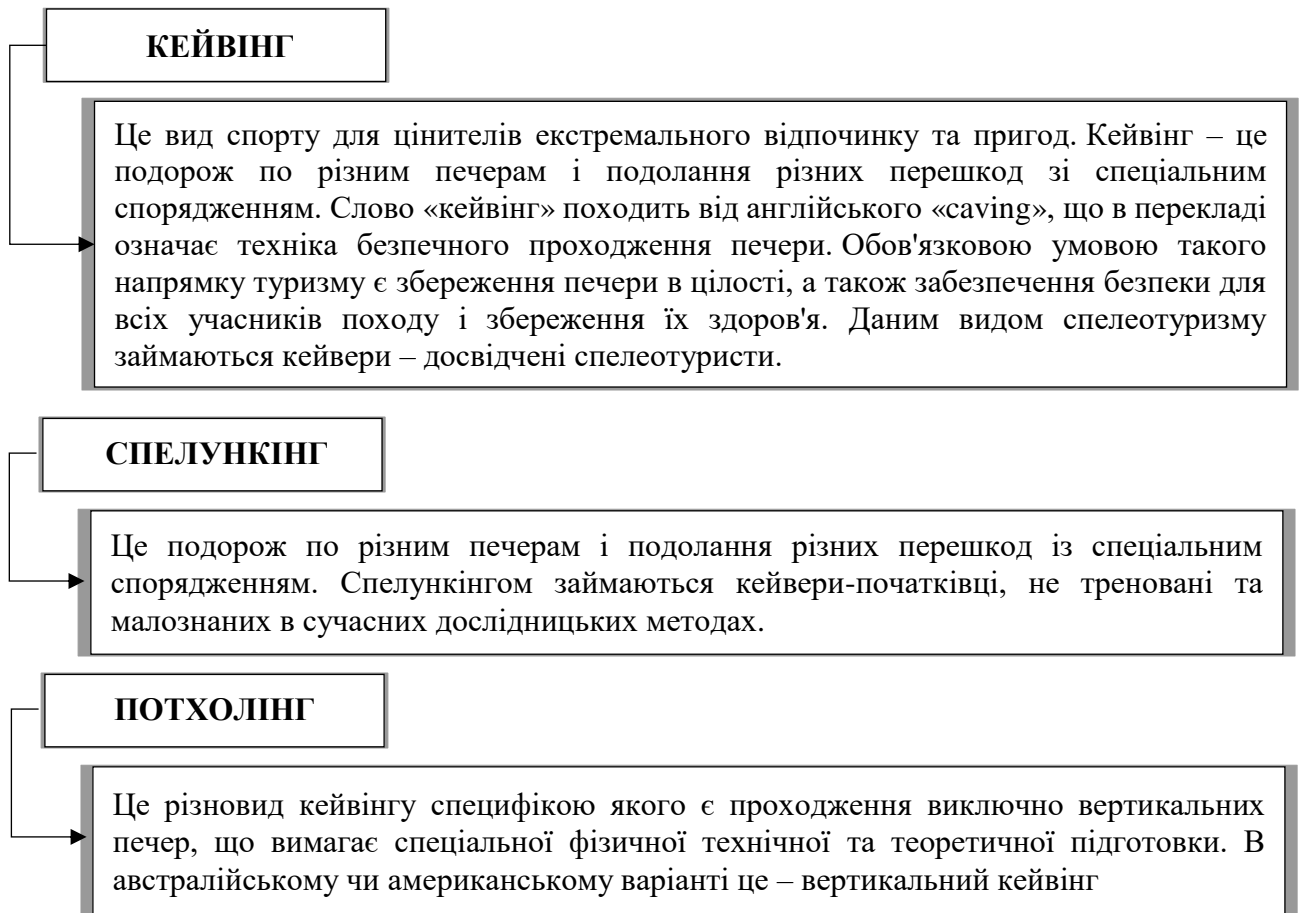

Рисунок 1.2 –Різновиди спелеотуризму

Джерело: побудовано автором за даними [9, с.54-61]

Особливості спелеотуризму зображено на рисунку 1.3.

Крім перерахованих особливостей на рисунку 1.3, спелеотуризм передбачає дотримання вимог етики та поведінки спелеотуристів у печерах, а також приділяється велика увага їх відношенню до підземної природи. Такі вимоги пов'язані з високою крихкістю об'єктів – власне печери [10, с. 56-75].

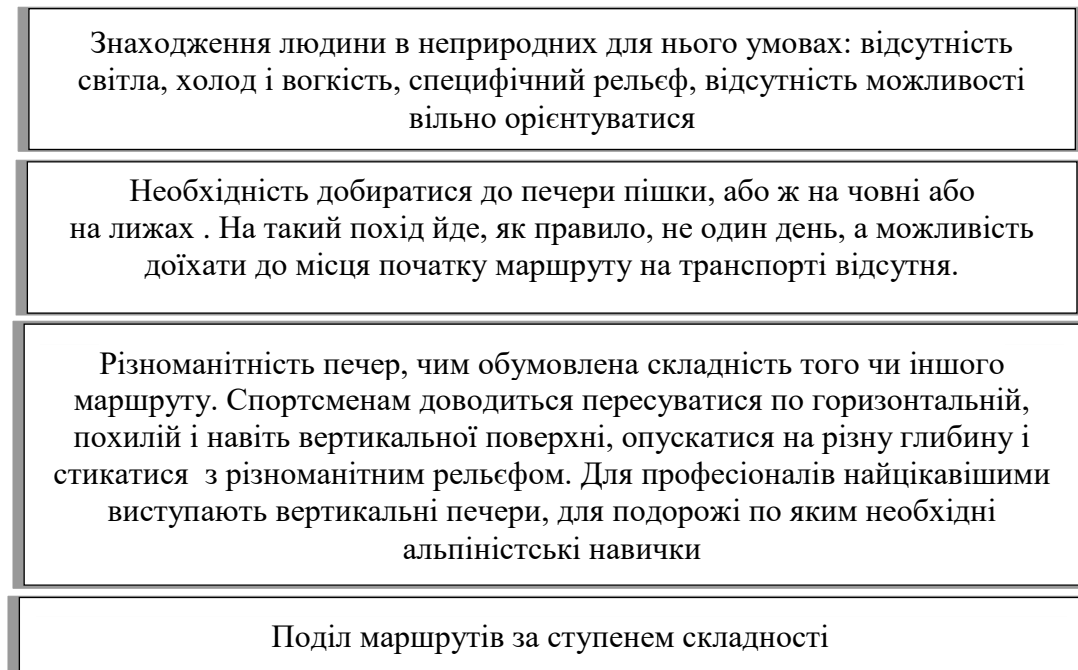

Рисунок 1.3 – Особливості спелеотуризму

Джерело: побудовано автором за даними [10, с.56-75]

Спелеотуризм – це справжній екстрим, який має і негативні наслідки. Туристи повинні розуміти, що спуск під землю – це не чергова розважальна екскурсія, а досить небезпечна подорож. Насправді, туриста підстерігають численні проблеми, а саме:

- обвали ґрунту, які виникають в дощову сиру погоду, ділянки, де порода просіла, потрібно проходити максимально акуратно, але швидко;
- затоплення водою. Завжди необхідно звіритися з прогнозом погоди, під час злив одразу ж виходите на поверхню;
- втрата орієнтації. Зазвичай відбувається у великих печерах з великою кількістю ходів, шлях потрібно відзначати маркером, йти строго по картах та схемах, а не навмання;
- травми і падіння. В печерах темно, тому рухатися треба обережно, розуміючи, що черговий крок може привести до зриву в прірву, визначити глибину якої можна тільки після приземлення, не факт, що зможете вибратися;

– скупчення газу. Під землею може накопичуватися метан або вуглекислий газ, які не мають запаху, перевіряти слід відкритим вогнем, сірник не повинна гаснути або розгоратися сильніше [10, с. 56-75].

Можна стверджувати, що спелеотуризм є самим універсальним видом туризму. Специфіка спелеотуризму визначається районом подорожі, розташуванням печер і умови в яких потрапляють туристи під землею. Подорожі в печерах пов'язані з подоланням різних природних перешкоди і труднощів, які зустрічаються на шляху: круті і часто мокрі, слизькі підйоми і спуски, вузькі щілини, водойми, затоплені ходи і галереї, підземні озера, річки, заплутані лабіринти і темрява і ін. Все це вимагає від спелеотуристів більш якісної і різнобічної фізичної, технічної і вольової підготовки, ніж для занять іншими видами туризму.

Необхідно враховувати, що печери як правило розташовуються в гористих важкодоступних районах, а тому спелеотурист повинен досконало володіти навичками, пішохідного, гірського, водного, підводного туризму, альпінізму і скелелазіння [10, с. 56-75].

Підземні подорожі можна здійснювати протягом всього року, малими та великими групами, одноденними і багатоденними, плановими і самодіяльними.

Подорожі під землею потребують особливі вимоги до здоров'я спелеолога, до його тактичної і технічної підготовленості. Велике значення відіграє морально-вольової фактор. Іноді життя людини залежить від його опірності, від його моральної підготовки до небезпек [10, с. 56-75].

Отже, спелеотуризм – це проходження природних підземних перешкод, це вид спортивного або навіть екстремального туризму, що приваблює велику кількість туристів. Спелеотуризм також можна назвати вельми багатограним, так як в собі поєднує і піший туризм, і альпінізм з елементами скелелазіння, і часом навіть підводне плавання з аквалангом.

1.2 Специфічні особливості та потенціал для розвитку спелеотуризму

Спелеотуризм – це не проста прогулянка, а захоплююча подорож тими місцями, де рідко буває людина. Туристи ведуть спостереження, прокладають маршрути, роблять мітки. Печери вивчаються максимально докладно, складаються детальні карти, які допомагають іншим групам під час досліджень.

Спелеотури або спелеомаршрути – це можливість для багатьох туристів подорожувати підземними печерами (загальнодоступними чи необладнаними) та подолання різноманітних перешкод, використовуючи при цьому спеціальне спорядження. Для багатьох туристів це можливість доторкнутися до загадок підземного світу і відчути всю його унікальну красу [11, с. 19-25].

Спелеотуризм тісно пов'язаний з дослідженням печер, а саме з спелеологією. Спелеологія – це наука, що вивчає печери, їх виникнення, внутрішній клімат, води, рослини, справжню печерну фауну, залишки людей кам'яного віку. Наука спелеологія виникла в 2-ій половині 19 століття в Європі. Найбільш широкого визнання вона домоглася у Франції, Югославії, Італії, Чехії. У США цією наукою займалися менш. Як наука вона пов'язана з геологією, мінералогією, гідрологією, метеорологією, ботаніки, зоології і, археологією та історією [11, с. 19-25].

Можна сказати, що під час дослідження та вивчення печер, кожен турист може вважати себе спелеологом.

Спелеологія – дослівно «наука про печери». Виділяють кілька десятків визначень поняття «печер». Узагальнюючи всі визначення, печери можна визначити як природні підземні порожнини, доступні для проникнення в них людини [11, с. 19-25].

Важливим не тільки для науки, але й для ефективного та безпечного використання в туризмі є класифікація печер. У літературі існують різні підходи

до класифікації підземних просторів. Їх пропонують класифікувати за походженням, за особливостями порід, що вміщують, за швидкостями проходження процесу, по температурі води тощо. Однак найчастіше дослідники пропонують класифікації, що враховують походження печер.

За основною класифікацією та за їхнім походженням печери поділяють на п'ять груп (рис.1.4).

Рисунок 1.4 – Види печер

Джерело: побудовано автором за даними [11, с.19-25]

Класифікація печер за напрямленістю наведена в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1
Класифікація печер

№	Класифікація	Особливості
1	Горизонтальні печери	Формуються переважно в зоні горизонтальної циркуляції підземних карстових вод. Вони зазвичай не є строго горизонтальними і мають невеликий нахил в напрямку течії створили їх водних потоків. За своєю будовою в плані вони підрозділяються на коридорні, розгалужені і лабіринтові, які в свою чергу діляться на прямолінійні, звивисті, гіллясті, паралельні, що переплітаються. Розрізняють два основних види розгалуження карстових галерей: ад'юнктивних і біфуркаційних.
2	Вертикальні печери	Вертикальні печери в чистому вигляді зустрічаються порівняно рідко. Зазвичай це верхня або нижня частини комплексної печери, мають каскадне, шахтоподібна будова. До них відносяться колодязі (вертикальні порожнини глибиною до 50 м), природні шахти (вертикальна порожнину або система вертикальних порожнин глибиною від 50 до 200 м) і прірви (система порожнин глибиною понад 200 м). За особливостями морфологічної будови колодязі, шахти і прірви поділяються на циліндричні, конусоподібні, щілиновидні і комбіновані.
3	Похилені печери	До похилих печер відносяться порожнини, які мають значний ухил (від 15 до 60 °), але в той же час позбавлені великих вертикальних уступів. Вони підрозділяються на висхідні і низхідні. Серед тих, які сходять і висхідних печер виділяють мішкоподібні, похило-галерейні та похило-ступінчасті.
4	Комплексні печери	Для комплексних печер характерно складне поєднання горизонтальних, похилих і вертикальних ділянок. Горизонтальні і вертикальні частини їх нерідко мають різне походження і різний вік. Горизонтальні галереї цих печер мають корозійно-ерозійне походження, це залишки древніх каналів стоку, роз'єднаних в даний час обвалами і відкладеннями глини. Що стосується вертикальних порожнин, то це нивально-коррізіонного або провального походження. Комплексні печери можуть бути поділені на вертикально-горизонтальні (шахти з горизонтальним закінченням); горизонтально-вертикальні (горизонтальні галереї з шахтним закінченням); складні, де поєднуються горизонтальні, похилі і вертикальні порожнини.

Джерело: побудовано автором за даними [11, с.19-25]

Також класифікацію печер поділяють:

- за віком – активні, реліктові та викопні;
- за формою – лантухоподібні, коридорні, лабіринтові,

- за глибиною – колодязі та шахти,
- за мікрокліматом – статичні і динамічні, теплі і холодні,
- за наявністю води – сухі та обводненні [12, с. 102-112].

Печери, для проходження яких потрібно спеціальні навички і технічні засоби (крім каски і джерела світла), діляться на дев'ять категорій складності: 1, 2А, 2Б, 3А, 3Б, 4А, 4Б, 5А, 5Б [12, с. 102-112].

Основним критерієм для визначення категорії складності печери є тривалість подорожей, кількість перешкод на маршруті та їх складність. Печери, категорії складності яких позначені однією цифрою, відрізняються один від одного, головним чином, кількісними характеристиками [12, с. 102-112].

Характеристика печер різних категорій складності наведена в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Характеристика печер різних категорій складності

№	Класифікація	Особливості
1	2	3
1	Перша категорія складності	Це печери, для проходження яких потрібна мінімальна кількість допоміжних засобів. Глибина колодязів не більше 40 м. Колодязі, як правило, сухі і прості для проходження. У горизонтальних печерах повинні бути перешкоди: вузькості, ділянки нескладного скелелазіння або обводнені ділянки. Час проходження - 2-8 годин. Загальна глибина - 20-100 м.
2	Категорія складності 2А	Це колодязі, які можуть бути обводненими, але без сильних видатків. Горизонтальні печери можуть мати відкриті сифони. Час проходження 3-8 годин. Загальна глибина 40-180 м.
3	Категорія складності 2Б	Те ж, що і категорія складності 2А, але кількість перешкод більше. Час проходження - 6-16 годин. Загальна глибина 150-300 м.
4	Категорія складності 3А	Це колодязі, які можуть бути сильно обводнені. У горизонтальних печерах можуть бути невеликі сифони, що вимагають застосування апаратів автономного дихання. Час проходження - 12-48 годин. Загальна глибина - 180-360 м.
5	Категорія складності 3Б	Те ж, що і категорія складності 3А, але кількість перешкод більше. Час проходження - 2-5 днів. Загальна глибина 320 - 550 м.
6	Категорія складності 4А	Це печери вертикального і змішаного типу, для їх проходження потрібна установка проміжного пункту харчування та відпочинку на маршруті або підземного табору. Можуть бути ділянки складного лазіння, в тому числі з застосуванням штурмових драбинок, жердин. Час проходження - 4-8 днів. Загальна глибина 420 - 550 м.

Продовження таблиці 1.2

1	2	3
7	Категорія складності 4Б	Те ж, що і категорія складності 4А, але кількість перешкод більше. Час проходження - 7-14 днів.
8	Категорія складності 5А	Це безліч всіляких перешкод. Для проходження потрібна установка підземних таборів. Час проходження - 12-18 днів. Загальна глибина - 800-1200 м.
9	Категорія складності 5Б	Те ж, що і категорія складності 5А, але необхідна установка декількох підземних таборів. Час проходження - понад 18 днів. Загальна глибина понад 1100 м.

Джерело: побудовано автором за даними [12, с. 102-112].

Печери, категорії складності яких позначені однією цифрою, відрізняються один від одного, кількісними характеристиками. Помітні відмінності можна спостерігати при переході від 1 категорії складності до 2А, від 2Б до 3А і т.д. [9].

Як правило, при першопроходженні печери кількість перешкод більше, у зв'язку з пошуками і маркуванням проходів, розбором завалів, обробкою уступів, тому категорія складності печери вище [7].

Однак, крім необладнаних печер, які несуть певний рівень небезпеки для спелеотуристів, існують ще й обладнані підземні утворення, пристосовані для масових відвідувань. Навіть відпочиваючі з маленькими дітьми під керівництвом інструктора можуть спуститися під землю і помилуватися таємничою красою підземного світу. Як правило, в таких печерах є освітлення, прокладені сходи і бетонні доріжки. Хоча існує думка, що даний вид туризму навряд чи можна назвати спелеотуризмом, оскільки відсутній елемент екстриму.

Під час оцінки спелеотуризму враховується складність печер різних категорій складності.

Спелеомаршрути класифікують за мірою фізичного навантаження:

1. Нескладний маршрут по горизонтальних печер, розрахований на 12 год. На ньому можуть спробувати свої сили початківці.

2. Підземна траса з нескладними перешкодами (завали, сифони, озерця). На її подолання відводиться 16 год.

3. Маршрут середнього ступеня складності з великою кількістю перешкод. Для його проходження необхідні спеціальний інвентар військово-промислового комплексу. Такі подорожі тривають по кілька днів.

4. Складна дистанція, що має на увазі і підводні занурення з аквалангом, і взяття вертикальних стін. Спортсмени можуть долати таку трасу протягом 14 днів.

5. Екстремальний маршрут, який під силу тільки професіоналам. 2 тижні – мінімальний термін його подолання, тому в обов'язковому порядку створюються підземні табори [12, с. 102-112].

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день печери мають загальногеографічне, естетичне і природоохоронне значення, що призводить до необхідності їх детального вивчення та найсуворішої охорони, створення на їх базі заповідників.

Необхідно відзначити, що перш ніж спуститися в середину печери, необхідно мати уявлення про головні їх особливості, що впливають на людини на фізіологічному і психологічному рівні. По-перше, це абсолютна темрява, по-друге, виняткова тиша, по-третє, повна ізоляція і по-четверте, дивовижна стабільність печерного мікроклімату. Ці фактори мають на людину сприятливий медико-біологічну дію: під землею, зокрема, ефективно лікуються інфекційні захворювання легень, переломи, розлади ендокринної та вегетативної систем, психіки, успішно проходить релаксація організму після тривалих фізичних і нервових навантажень [52].

Під час розробки спелеомаршрутів потрібно враховувати визначені фактори. Виділяють декілька етапів організації подорожі з спелеотуризму (рис. 1.5).

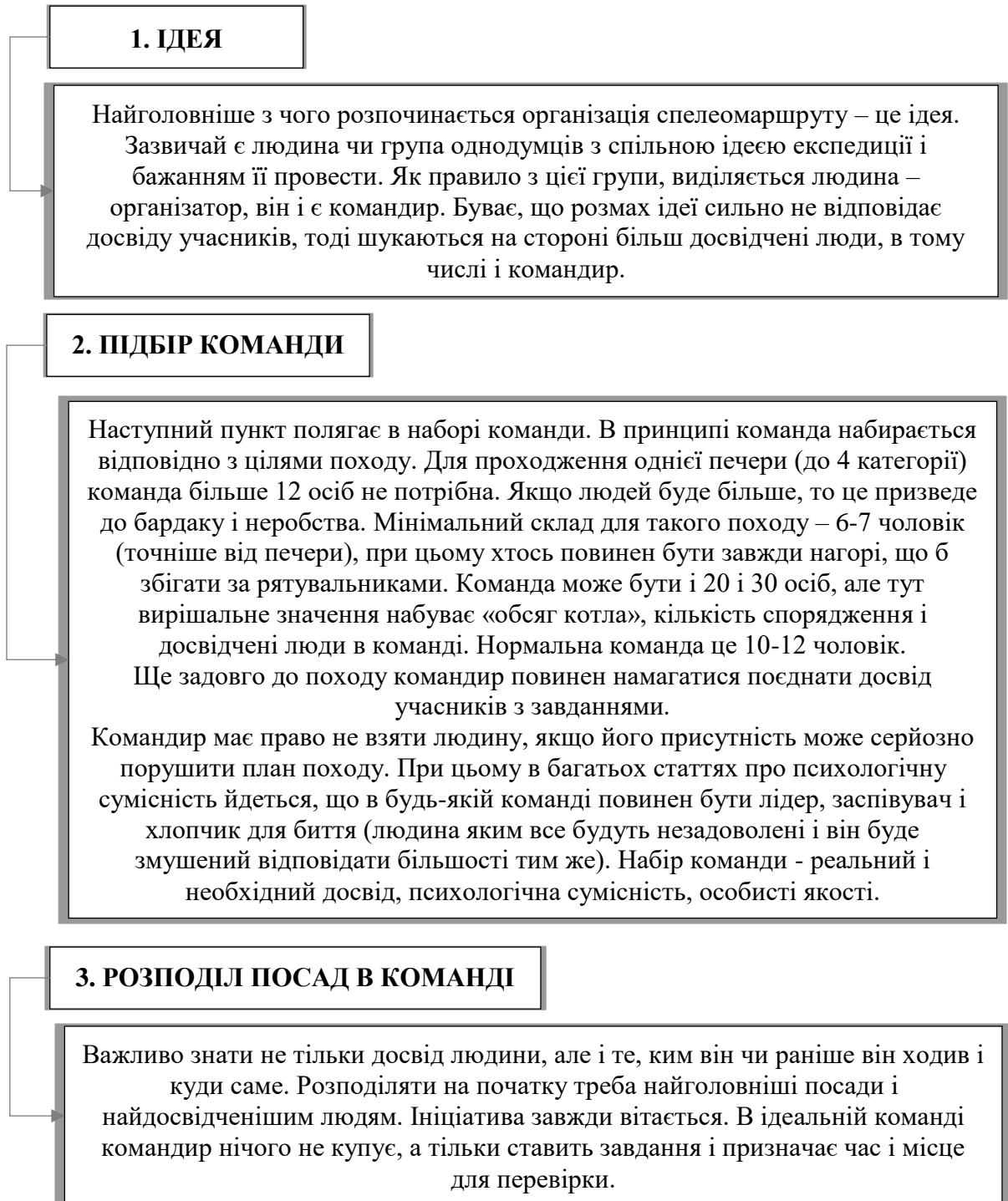

Рисунок 1.5 – Етапи організації спелеомаршруту

Джерело: побудовано автором за даними [12, с.102-112]

Основною вимогою при розробці нестандартного туристичного маршруту є послідовний процес його розроблення, який має враховувати фізичні можливості кожного туриста та бути безпечним.

Під час організації подорожі з спелеотуризму обов'язковим є врахування побажань більшості учасників відповідно до їх уподобань, інтересів, туристичного досвіду, фізичної і технічної підготовленості, наявності вільного часу, коштів, спорядження.

Організація подорожі з спелеотуризму є складним, багатоетапним процесом, який вимагає висококваліфікованих розробників і є ключовим елементом технології туристичних послуг. Цей процес займає багато часу і іноді займає кілька місяців [12, с. 102-112].

Залежно від категорії складності турист повинен володіти спеціальними навичками, а так само мати необхідне спорядження.

Отже, можна сказати, що численні туристичні класифікації постійно поповнюються новими підходами. Подорож в традиційних цілях – оздоровлення або освіта – більше не відповідає потребам сучасної людини. Люди, які проводять більшу частину свого часу в єдиному стандартному міському просторі, хочуть отримати особливі враження під час відпочинку. Саме тому різні види спелеотуризму набирають популярність. Відвідування туристами обладнаних печер несе в собі, як правило, екскурсійну навантаження. Проходячи підземні лабіринти, можна побачити підземні озера і річки, почути шум підземних водоспадів, оцінити красу квітів, кристали, помилуватися скрупульозно створеними природою сталактитами і сталагмитами, які тягнуться один до одного і місцями з'єднуються і утворюють колони. Ця подорож не залишить байдужим ні дорослу аудиторію, ні дітей. Крім того, спуск в печери може користуватися попитом у учнів середніх шкіл, оскільки слугуватиме наочним посібником для загальноосвітньої шкільної програми, зокрема при вивченні географії, природознавства, краєзнавства, біології, ботаніки, зоології, літератури та історії.

Дані екскурсії проводяться організовано під керівництвом кандидатів геологомінералогічних наук, гірських інженерів, спелеологів з багаторічним стажем польових робіт .

1.3 Методичні підходи до дослідження специфіки розвитку спелеотуризму

У процесі свого становлення і розвитку різні системи потребують вибір і застосування певних методичних підходів до вивчення особливостей територіальної організації та прогнозування основних напрямів їх розвитку. Будучи складною системою, спелеотуризм не є винятком. Для його повноцінного і системного розвитку необхідно вдаватися до використання ряду методичних підходів до прогнозування розвитку і оцінки економічного впливу на територію.

Для забезпечення розвитку спелеотуризму важливо проводити оцінку ресурсного потенціалу.

Дослідження печер пов'язано з великими труднощами, а іноді і з небезпекою для життя. Зате маса чудових сюрпризів і цінних відкриттів чекає на туристів.

Існують різноманітні методи дослідження ресурсного потенціалу спелеотуризму. Вивчення печер проводиться фахівцями різних галузей знань з застосуванням геологічних, геоморфологічних, топографічних, геофізичних, мінералогічних, біоспелеологічних, палеонтологічних, археологічних та інших методів.

Одним з методів дослідження ресурсного потенціалу спелеотуризму є порівняльно-географічний метод. Даний метод застосовується для вирішення

завдань, пов'язаних зі скороченням невизначеності географічної інформації, класифікації, районуванням, оцінкою об'єктів.

Описовий метод дослідження представляє собою систему процедур збору, первинного аналізу і викладу інформації. Його основною перевагою є простота і універсальність використання. Під описом розуміється впорядкована характеристика території, а також теоретичне узагальнення отриманого матеріалу, іншими словами систематизація, пояснення і побудова теорії. Опис являє собою основу для рекреаційних досліджень, так як всі комплексні характеристики ресурсного потенціалу туристичних регіонів представляють нічим іншим, як результат опису, підкріплений оціночними діями. Описи можуть бути комплексні і тематичні, наприклад, опис культурно-історичних пам'яток або соціально-економічних умов місцевості [14, с. 64-70].

Вивчення та аналіз різноманітних друкованих джерел, що стосуються району туристської подорожі чи об'єкта. Це допомагає ознайомитися з архівними матеріалами, книжками, науковими монографіями, енциклопедіями, довідниками, літературою та інформацією в мережі-Інтернет для одержання ресурсної та інформаційної бази про територію чи район, де планується організація туристичного маршруту [14, с. 64-70].

Використання фото- та кіноапаратури – це невід'ємна складова кожної туристичної мандрівки, екскурсії, експедиції. Фото та відео дають можливість зафіксувати найцікавіші епізоди з життя туристів і є важливим документом проведеної роботи [14, с. 64-70].

При дослідженні туристичного потенціалу спелеоресурсів також використовують різні підходи.

Одним із таких підходів є аксіологічний. За допомогою даного підходу можна визначити параметри гносеологічної значущості спелеоресурсів в цілому і зокрема в регіоні. Геолого-спелеологічний підхід визначає характер і методику

розробки інформаційного супроводу і наповнення програми екскурсійного обслуговування. Краєзнавчий підхід визначає цінності регіонального потенціалу спелеоресурсів. Діяльнісний підхід допомагає визначити види діяльності туристів в умовах відвідування спелеологічних районів і окремих спелеооб'єктів. Комплексний підхід передбачає комплексне туристичне обслуговування в екскурсійних програмах з спелеоресурсів.

Привабливість – це характеристика туристичних об'єктів, що має можливість задовольнити мотиваційні потреби туристів (рекреаційні, освітні, розважальні, спортивні і т. д.). В залежності від пріоритетних мотивів певного туриста, одна і та ж туристична привабливість різних туристів може бути оцінена як неприваблива або надзвичайно приваблива [14, с. 64-70].

Аналізуючи привабливість туристичних спелеооб'єктів, вкрай важливе враховування комплексної оцінки печер.

Оцінка печери будується на підставі визначення параметрів: часу її проходження, кількості і складності перешкод. Провідним показником даної оцінки виступає характер і кількість перешкод, характерних для кожного морфологічного типу печер. До числа основних перешкод можна віднести колодязі, шахти, похилі ділянки, скельні стіни, вузькості («гицелі»), вікна («калібри») лабіринти, брилові навали, обводнені ділянки, сифони.

Часова оцінка дає уявлення про час, необхідний для спелеоподорожі, і впливає на загальну оцінку атрактивності окремої печери або цілого спелеотуристичного району. Залежно від мети, дана оцінка може включати кілька показників. Найбільш проста оцінка полягає в визначенні часу, необхідного для проходження печери, як правило, вона розраховується для групи з 4-6 чоловік середнього рівня підготовки. Цей час буде залежати від параметрів і складності печери, а також застосовуваної техніки проходження, воно визначається або експериментальним шляхом, або ретельно порівнянням параметрів і перешкод оцінюваної печери з відомими перешкодами.

Технічну складність печери можна виразити за допомогою коефіцієнту складності, який розраховується за формулою 1.1 [14, с. 64-70].. Він показує, скільки часу (в хвилинах) припадає на подолання одиниці довжини (для горизонтальних) або глибини (для вертикальних), або прокладання (для комбінованих печер). Чим коефіцієнт більше, тим вище питома складність печери.

$$Kc_{(r)} = \frac{t_c}{l}; Kc_{(b)} = \frac{t_c}{h}; Kc_{(k)} = \frac{t_c}{\sqrt{l^2+h^2}}, \quad (1.1)$$

де, $Kc_{(r)}$ – часовий коефіцієнт складності горизонтальних печер;

$Kc_{(b)}$ – часовий коефіцієнт складності вертикальних печер;

$Kc_{(k)}$ – часовий коефіцієнт складності комбінованих печер;

t_c – час технічного проходження печери;

l – довжина печери;

h – глибина печери.

Розглядаючи часовий аспект в спелеотуризмі, не можна обмежуватися тільки оцінкою часу проходження печери, тому що вихід в печеру складається, як правило, з трьох часових відрізків – перехід з базового табору до печери, проходження печери, повернення в базовий табір. Ці тимчасові відрізки повинні враховуватися при плануванні територіальної структури спелеотуристичної системи. Час переходу від базового табору до печери має порівнюватися з часом проходження печери, для його оцінки використовують тимчасовий коефіцієнт відвідування печери, який визначався за наступною формулою [14, с. 64-70]:

$$Kt = \frac{t_c}{T}, \quad (1.2)$$

де Kt – тимчасовий коефіцієнт відвідування печери,

t_c – час технічного проходження печери,

T – загальний час виходу в печеру (тобто час переходу від табору до печери і назад плюс час проходження печери).

Даний коефіцієнт залежить від особливостей відвідування печери і місця розташування табору. Чим значення коефіцієнта більше, тим раціональніше

спланована територіальна структура району та організована подорож. Раціонально організованим варіантом маршруту спелеоподорожі слід вважати варіант, де $Kt > 0,5$ [14, с. 64-70].

Таким чином, часовий коефіцієнт відвідування печери багато в чому залежить від взаємного розташування місць базових спелеотуристичних таборів і печер.

Естетична оцінка печер є необхідним етапом вивчення їх спелеотуристичної цінності. При проведенні даної оцінки печери умовно поділяються на окремі ділянки (галереї, зали, колодязі і т.д.), які сприймаються як єдине ціле. Кожна така ділянка оцінюється за п'ятибальною шкалою методом експертної оцінки (комісія з досвідчених спелеологів). Для подальшого розрахунку використовувалася формула 1.3, що дозволяє врахувати естетичність кожної ділянки, їх кількість і дає кінцевий результат за п'ятибальною шкалою [14, с. 64-70].

$$p = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n} \left(1 - \frac{1}{1+n}\right), \quad (1.3)$$

де p – естетична оцінка печери,

x_i – естетична оцінка окремих ділянок печери,

n – кількість оцінюваних ділянок в печері,

$(1-1/1+n)$ – коефіцієнт структурного розмаїття печери (виявляє вплив кількості структурних елементів, а тому і параметрів печери, на загальну естетичну оцінку).

Дана формула дозволяє враховувати естетичність всієї печери, а не окремих привабливих залів, як відбувається при загальній експертній оцінці.

Естетичну привабливість печер створюють кілька груп елементів:

1 група – це морфологічні структурні елементи печери, тут грають роль їх кількість, різноманітність, розміри, обсяги, конфігурація. Наприклад, малий обсяг створює відчуття замкнутого простору, відчуття дискомфорту і мала кількість

зорових образів. Елементи великих обсягів, навпаки, створюють відчуття простору, різноманітності і величі природи. Дані елементи формують макрпейзаж печери.

2 група – це натічні освіти в печерах, що створюють їх прикраси. Сюди відносяться сталактити, сталагміти, каскадні напливи, а також такі елементи, як короліти, гелектіти - мікропейзаж.

3 група – це колірна гамма печер. В цілому вона в печерах небагата, в основному поширені бурі, жовтуваті, молочно-білі і рожеві кольори і їх відтінки [14, с. 64-70].

Отже, за допомогою вище перелічених методів та підходів дослідження, можна більш детальніше розглянути, аналізувати та вивчити туристичні території, де планується організація туристичних маршрутів. Кожен із названих методів розкриває певну гаму відтінків, що характеризують туристичну територію, а також дають повну картину про рівень її розвитку.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ОЦІНКА ПЕРЕДУМОВ ДЛЯ РОЗВИТКУ СПЕЛЕОТУРИЗМУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

2.1 Закордонний досвід розвитку спелеотуризму

Кількість туристів у світі за останні декілька років значно зросла. За словами Крістіана Жиро, доктора наук з географії, туризм став стратегічним сектором розвитку економіки, так як країни завдяки туризму, отримують престиж та позитивний імідж. А імідж – це дуже важлива річ для будь-якої країни.

Міжнародна організація туризму виділила десятку країн світу за найбільшими потоками туристів за 2019 рік (рис. 2.1).

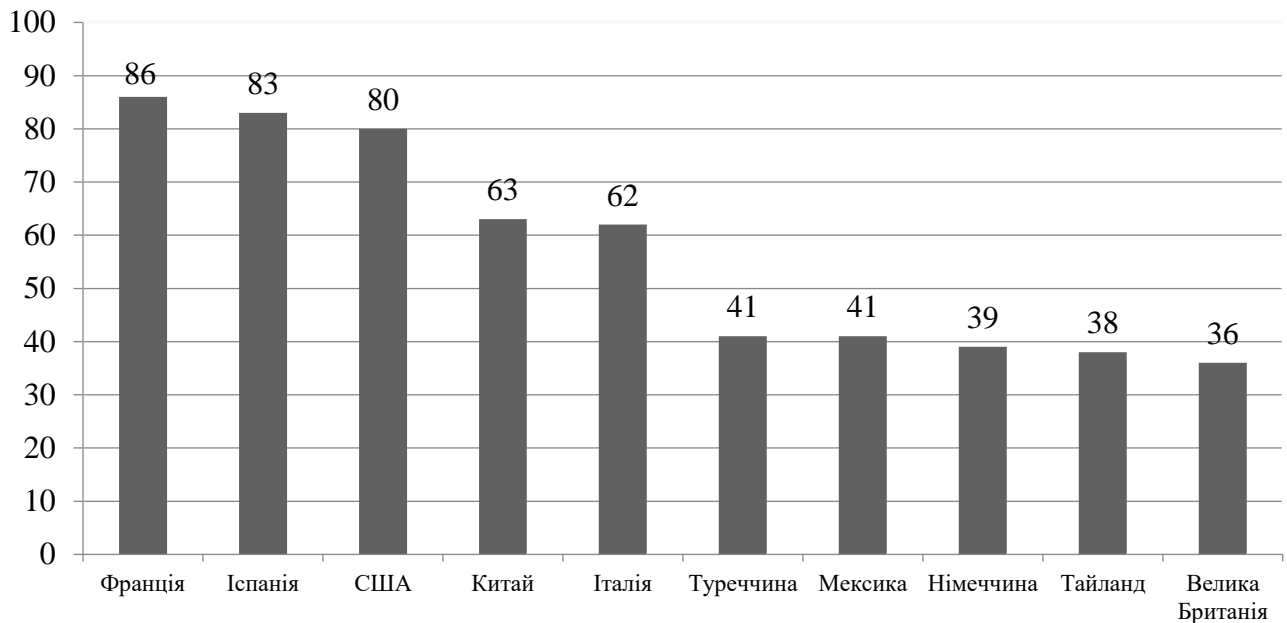

Рисунок 2.1 – Топ-10 країн світу за найбільшими туристичними потоками, млн, 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними [33]

За даними UNWTO Tourism Highlights Edition, міжнародні туристичні прибуття у 2019 році досягли показника 1,5 мільярда осіб, що на 54 мільйони перевищило показники за 2018 року (рис.2.2).

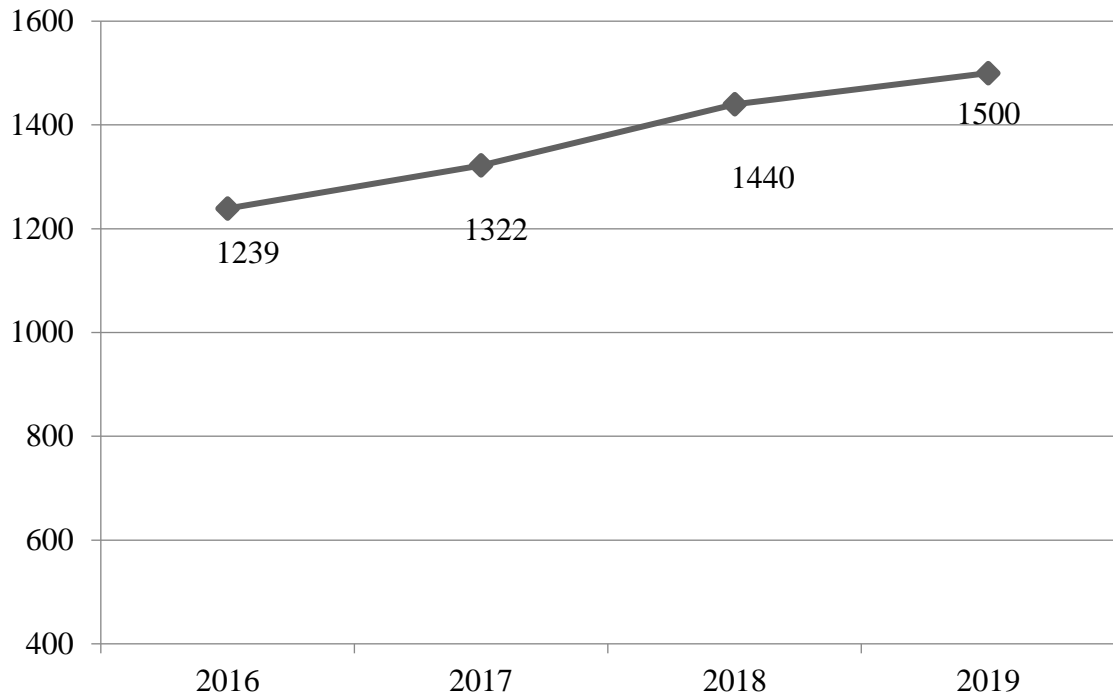

Рисунок 2.2 – Динаміка кількості подорожуючих у світі за 2016-2019 роки, млн осіб

Джерело: побудовано автором за даними [33]

Таку тенденцією розвитку сучасного туризму в світі можна пояснити змінами в організації турів та досить великим туристичним потенціалом країн світу. У світовому туризмі на перший план виходять об'єкти, що відповідають вимогам екзотичності та екстриму.

Як зазначали вище, спелеотуризм можна віднести до екстремального туризму, тобто один з видів туристичного відпочинку, пов'язаний з гострими відчуттями, серйозними фізичними навантаженнями і навіть ризиком для здоров'я і життя мандрівників.

У світі існує величезна кількість печер, які щорічно відвідує безліч любителів спелеотуризму. Найпоширеніші печери для спелеотуризму можна

знайти в будь-якій точці землі, наприклад в Норвегії, Алтаї, Швейцарії, Абзаї, США, Новій Зеландії, Мексиці, Італії, Іспанії, В'єтнамі.

Одні з них приваблюють туристів своєю цікавою морфологічною будовою, інші – підземними водоймами, а треті – неповторною рослинністю і цілющими властивостями.

Прикладами таких печерами є:

– Печера гірської річки у В'єтнамі. Туристів печера вражає своїми розмірами. Висота її найбільшої зали досягає 240 метрів – це приблизно 40-поверхових хмарочосів. Печера складається більше ніж з 150 залів. На сьогоднішній день вивчено лише невелику ділянку протяжністю 6500 м. Дана печера є природною пам'яткою В'єтнаму.

– Печера Уейтомо Глоуворм (Waitomo Glowworm). Дана печера знаходиться в Новій Зеландії та приваблює не мало туристів. Вся справа в тому, що печеру населяють такі унікальні істоти як *Arachnocampa Luminosa*, ці істоти мешкають тільки в Новій Зеландії і світяться блакитним кольором. Саме тому це місце унікальне [36].

– Печера Ватнайокулл (Vatnajökull Glacier Cave). Крижана печера Ватнайокулл знаходиться в Ісландії. Це досить дивне місце, в яке можна потрапити тільки взимку. Коли світло потрапляє на льодовик, він розсіюється і створює унікальні візерунки. Така атмосфера створює ілюзію того, ніби перебуваєш під глибинами океану. Взимку, якщо немає снігу, можна побачити унікальний блакитно-бірюзовий лід, такий вид просто заворює та приваблює велику кількість туристів [37].

– Печера Очеретяної Флейти. Вона є найбільшою та наймальовнішою з карстових печер в китайському туристичному місті Гуйлінь. Така барвиста назва цієї давньої печери – ніщо в порівнянні з красотами її залів. Печера Очеретяної Флейти, що входить в систему печер і тунелів з безліччю тендітних сталактитів і сталагмітів, одна з найбільш відомих печер серед туристів. Дивлячись на цю

печеру, здається, ніби художник розлив безліч фарб в цьому місці, але підсвічування штучне. Китай добре постарався і зберіг цю печеру, перетворивши в туристичне місце. Назва печери йде від бамбука, який росте біля печери. З цього бамбука раніше робили унікальні в усьому Китаї флейти [38].

– Печера Еллісон. Ідеальне місце для екстремалів, і страшне для тих, хто боїться висоти. У печері Еллісон є величезна шахта, вона глибиною 179 метрів. Звичайно ж, без спорядження ніяк. Але подолати 179 метрів вниз, при цьому дивлячись на унікальні підземні споруди, справжній екстрим [39].

– Печера Куаут Сае. Сама печера вражає своєю атмосферністю. У печері великі розміри і світло, яке спускається так, ніби зараз вийде священик. Тож не дивно, що в цій печері розташований буддистський храм [40].

– Печера Шондонг. Печера розташовується в центральному В'єтнамі. Дана печера є найбільшою в світі. Її розміри і справді вражають. У такій печері побувати однозначно варто, адже та атмосфера, яка знаходиться всередині цієї печери вражає. В печері присутня своя річка, яка затоплює деякі ділянки печери в сезони дощів [40].

– Печера Айсризенвельт. Найбільша система крижаних печер у світі. Дана печера містить величезні проходи і красиві види. У печері є величезні ходи і кожен поворот може завести туриста в глухий кут, але місць, в яких можна зробити відмінне Селфі більш ніж достатньо. Кожен турист може отримати незабутні відчуття на все життя [41].

– Печера Карлсбадська печери. Унікальне місце в США. Величезна кількість тунелів, ходів, проходів, з легкістю змусить туриста загубитися, якщо буде там зовсім один. Печери вражають своєю атмосферністю та величезною системою ходів [42].

– Печера Бартон Крик. Місце ідеально підійде для любителів різноманітності і фанатів фільмів про скарби. Колись дуже давно, це місце населяв такий унікальний народ як Майя. Можна зустріти величезну кількість малюнків,

статуй, релігійні речі індіанців Майя, а також людські кістки, які залишилися від людських жертвоприношень [43].

– Печера Кристалів. Дану печеру вважають одним з найбільш унікальних місць на планеті. На відміну від інших усіх відомих печер, цю печеру наповнюють кристали. Кристали селенита досягають розміри в десятки метрів, і мають вагу десятки тонн. У печері дуже жарко, і без спеціального обладнання, людина не зможе протриматися там і більше кількох хвилин. А зі спорядженням середнє перебування в печері становить 30-40 хвилин. Середня температура в печері близько 60 градусів за Цельсієм. А вологість близько 90-100% концентрації [44].

Досвід багатьох країн світу свідчить, що спелеооб'єкти можуть бути визначальними у формуванні попиту на туристичні ресурси і впливати на отримання значних доходів.

За даними офіційної статистики найбільші доходи від використання спелеооб'єкти мають США, Франції, Іспанії, Угорщині, Італії. Природні порожнини у цих країнах взяті під охорону і добре впорядковані, що уможливило вміле використання їх на ринку туристичних послуг [33].

У вище згаданих країнах виділяють печери, які є найдовшими та найглибшими печерами в світі (табл. 2.1).

Мамонтова печера є найдовшою в світі і найбільш відвідуваним спелеологічним природним об'єктом. Печера є частиною Національного парку Mammoth Cave і однією з головних визначних пам'яток США. Щорічно Мамонтову печеру відвідує близько півмільйона людей [33].

Печера складається з міцних порід каменю, тому не схильна до руйнувань. Дивує надзвичайно сухий клімат в печерах, що виключає потрапляння води і утворення сталактитів, проте там, є можливість бачити химерно застигли красиві водоспади.

Найдовші та найглибші печери в світі

№	Печера	Глибина, м	Довжина, м	Місце розташування
1	2	3	4	5
Найдовші печери світу				
1	Мамонтова	590629	-115	США
2	Джуел кейв	241595	-192,6	США
3	Уінд кейв	214429	-193,9	США
4	Лечугія	206946	-488,9	США
5	Фішер рідж	182067	-108,5	США
Найглибші печери світу				
6	Мірольда	13000	-1632	Франція
7	Жан Бернар	20536	-1602	Франція
	Люсьєн Щит	13000	-1626	Франція
8	Торка дель Серра	7060	-1589	Іспанія
9	Сіма де ла Корсіна	6445	-1507	Іспанія
10	Система Grave	62099	-1441	Іспанія

Джерело: побудовано автором за даними [33]

У печерах протікають кілька річок. Одна з них, разом з озером, в яке вона впадає, носять міфологічні імена Вічності – Стікс і Літа. Ще одна річка бере свій початок під землею і продовжує свою течію на поверхні, має назву – Грін Рівер. Ще в минулому столітті існувала екскурсія на човні по цій річці. Однак через екологічні порушень екскурсія припинила своє існування [33].

Туристичні групи можуть замовити екскурсії протяжністю від однієї години до шести. Також можна відправитися в подорож по лабіринтах печер з однієї тільки парафінової лампою. Є кілька екстремальних турів, де туристам пропонують відхилитися від звичного маршруту і побродити по курних тунелях.

Ще однією з найдовших печер у світі є Jewel Cave – це карстова печера в штаті Південна Дакота (США), розташована на півдні гір Блек-Хіллс. Галереї всіх рівнів покриті суцільним шаром кристалів кальциту до 17 см завтовшки, що надає їм своєрідний вигляд. Печера обладнана для екскурсій, є штучний вхід в центрі лабіринту [33].

Печера Wind Cave, або печера Вітру, визнана національним парком США. Це перша в світі печера, яка стала зоною, що охороняється. Печера повна різних утворень, які називаються боксворками. Боксворки складаються тонкими пластами кальциту. Вони заповнюють стелю і стіни печери. Перетинаючись один з одним, ці утворення створюють щось схоже на величезні стільники з безліччю осередків [33].

В печері Wind Cave знаходиться приблизно 95% всіх боксворків, існуючих на нашій планеті. Крім боксворків, Печера Вітру приваблює туристів ще своїми крижаними візерунками і заплутаними лабіринтами. У печері існує досить складна мережа коридорів.

На території США знаходиться унікальна печера Лечугія, яка входить до шістки найдовших і відомих. Масштаби печери просто вражаючі, її довжина становить приблизно 210 км, але дослідники відкривають в ній все більше число проходів і відгалужень. Тому постійно відбувається коригування карти цієї унікальної печери. Однак на цьому її переваги не закінчуються.

На території США ця печера вважається найглибшою. Всередині на туристів чекають дивовижні пейзажі і картини, які сформовані численними сталагмітами і сталактитами. Тут є величезна кількість озер і річок. Завдяки штучному підсвічуванню внутрішній світ Лечугії перетворюється на казкову країну.

Знайти печеру досить просто. Вона знаходиться в національному парку, який розташований в Нью-Мексико. Правда, потрапити туди вдасться далеко не всім. Адже вхід відкритий тільки вченим і зовсім невеликим групам туристів. Обмежений вхід відвідувачам обумовлений тим, що в Лечугії постійно відбуваються вибухи через постійний витік газів. До того ж подорож печерою небезпечний у зв'язку з можливістю обвалення її стін.

На сьогоднішній день однією з найбільш розвинених в плані спелеотуризму країн також можна вважати Малайзію. Більшість місцевих

вапнякових печер різного рівня прохідності в країні вже досить добре вивчені. Збережені в своєму природному стані печери дранка Форест і Лега в штаті Саравак доступні лише професійним спелеологам.

У штаті Перак знаходяться унікальні печерні комплекси - буддійські храми. Печери Перак Тонг і Сам Пох Тонг вражають мальовничими настінними розписами релігійної тематики, скульптурами та фресками. Мальовничі печери розташовані і на острові Борнео, прямо посеред тропіків. Доісторичні малюнки можна побачити і в Писаний печері в Гуа Ніах.

Найпросторіша Палата Сараваку розміром 600x415x80 м., вважається найбільшою відомою печерною порожниною в світі.

Печеру Оленів діаметром від 120 до 150 метрів вважають найбільшою печерною галереєю. Тут можна насолодитися унікальним видовищем, а саме спостерігати, як 3 мільйони кажанів вилітають на нічне полювання. Печери Малайзії розташовані як традиційно під землею, так і під водою і вище рівня землі. У Оленячій печері туристи мають можливість побачити справжній «едемський сад». Крізь отвори до печери проникають промені сонця, так що в химерно освітленій печері є рослинність. Картину ефектно доповнюють водоспади з дощової води [33].

Таким чином, спелеотуризм демонструє позитивні результати розвитку, рік від року нарощуючи число походів і учасників. В останні роки великою популярністю серед туристів користуються короткочасні тури з відвідування печер.

Сьогодні у світі йде активний розвиток спелеотуризму, а зокрема турів. Поява на ринку даних видів послуг обумовлено багатьма факторами та розвитком науково-технічного прогресу, що надає все нові можливості в організації туристичних подорожей в спелеотуризмі.

2.2 Оцінка передумов для розвитку спелеотуризму в Західній Україні

Україна має доволі значний туристичний потенціал, володіє можливістю приєднатися до найбільш відвідуваних країн. Також необхідно зазначити, що туристична галузь в Україні, як і світі загалом, виступає важливою складовою соціально-економічного розвитку.

В Україні дедалі частіше розробляються нові туристичні послуги та туристичні маршрути, розвивається готельна інфраструктура, підвищується рівень обслуговування туристів і зростає відвідуваність туристичних об'єктів. У сукупності ці передумови вплинули на розвиток туристичної сфери в Україні, про що свідчить аналіз туристичних потоків наведений в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, протягом 2017-2019 рр.

Рік	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	У тому числі		
		в'їзні (іноземні) туристи	виїзні туристи	внутрішні туристи
1	2	3	4	5
2016	2019576	15159	1647390	357027
2017	2549606	35071	2060974	453561
2018	2806426	39605	2289854	476967
2019	4557447	75945	4024703	456799

Джерело: розроблено автором за даними [33].

Спелеотуризм розвивається в Україні протягом багатьох десятиліть і у своєму розвитку тісно пов'язаний з карстологією та спелеологією, пошуком та дослідженням печер. Саме завдяки розвитку спелеотуризму, пошуку нових та дослідженню вже відкритих печер в Україні на сьогодні проведено туристично-спортивну класифікацію та в певній мірі досліджено значну частину відомих печер [46].

Україна надзвичайно багата на печери, відомо понад 1100 печер різного типу від невеликих до гігантських за розмірами. На даний час досліджено 756 печер, які мають назви та відомо їх довжину та глибину. Динаміку кількості досліджених печер України наведено на рисунку 2.3.

Рисунок 2.3 – Динаміка кількості досліджених печер України

Джерело: розроблено автором за даними [36]

Аналізуючи дані на рисунку 2.1 можна сказати, що найбільшу кількість печер має Крим – 599, що в процентному співвідношенні становить 79%, другу позицію займає регіон Поділля – 100 печер – 13% відповідно, в Карпатському регіоні – 44 печери, що становить 6%, а на території Буковини налічується 13 печер, що становить лише 2%, інші райони представлені поодинокими печерами в областях України.

На сьогодні в Україні класифіковано 157 печер від I до IV категорії складності.

Серед них можна виділити декілька цікавих, захоплюючих печер з унікальною історією, які приваблюють велику кількість туристів, а саме [46]:

– Страдецька-церква печера. Печера є однією з унікальних пам'яток в Україні, що фактично зберегла свій первісний вигляд із давніх часів. Вона має два ходи, але куди вони ведуть не відомо й на сьогоднішній день.

– Антонієві печери – одне з чудес Північної України, що дійшло до нас з 11 сторіччя. Тоді святому Антонію Печерському так сподобалася Болдина гора, що він вирішив вирити тут печерний монастир. Загалом прийнято вважати, що він має два яруси – натомість дослідники говорять про ще два, до яких не дісталася людська рука. Але підземні розміри цих печерних споруд (келії, церкви, некрополі) легко можна порівняти з триповерховим будинком. До того ж тут часто спостерігаються таємничі явища і природні дива, яких не в змозі пояснити науковці. Місця сили, легенда про чорного монаха, природні аномалії – Чернігову точно є, чим здивувати.

– Печера Угринь. Дана печера розташована в Чортківському районі на Тернопільщині та є одним з найбільш відомим туристичним об'єктом. Вона має своєрідну та унікальну підземна галерею, кімнати, якої поєднані коридорами. Туристів приваблює скупчення каміння, що складаються з багряних гіпсових кристалів. Також печеру Угринь місцеві називають «кров'ю землі».

– Хотинські печери розташовані на заповідній території неподалік Рівного. Сюди, на правий берег річки Горинь, не так просто дістатися. Тому це місце досі не вельми вивчене туристами. Чекає Хотин і на дослідників-вчених. А також на тих, хто розчистить вхід до печерних ходів і впорядкує печери, кар'єри з видобутку аргілітоподібних глин вендського періоду й джерело навпроти в єдиний геологічний комплекс пам'яток. Адже на стінах Хотинських печер виявлено малюнки дохристиянських часів, а кількість входів до них досі

лишається невідомою. Ймовірно, що тут колись ховалися люди під час навал ворогів. Легенди оповідають, що печерні хотинські ходи проводять аж до Рівного.

– Печера Вертеба. Це єдина в Україні печера-музей, де археологічні відкриття сягають часів Трипілля. За давніх часів мешканці Тернопільщини колись ховалися в печері від природних катаклізмів, а також використовували її як житло.

Гірські райони західних регіонів України – Львівської, Чернівецької, Закарпатської та Івано-Франківської областей представлені Українськими Карпатами та формують Карпатський регіон. Більшість сільських населених пунктів гірських районів внаслідок віддаленості від адміністративних і промислових центрів, специфічних кліматичних умов та особливостей географічного розташування мають обмежені перспективи для соціально-економічного зростання.

Найбільше скупчення довжелезних печер знаходиться в Подільсько-Буковинському карстовому регіоні, де вони утворені в товщі гіпсових порід. П'ять найбільш протяжних печер цієї зони паралельно є і одними з найдовших у світі, загальний їх показник – близько 500 кілометрів. Печери різняться будовою, площею, «поверховістю» і видами натічних утворень [46].

Печерні Західної України вирізняються не лише унікальними печерними порожнинами, а й перспективою розвитку туристичної діяльності (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Печери Західної України (Додаток Б)

№	Печера	Довжина, м	Місце розташування
1	2	3	4
1	Оптимістична	232 000	Тернопільська область. Борщівський район с. Королівка.
2	Озерна	127 779	Тернопільська область. Борщівський район с. Стрілковці
3	Попелюшка	91 045	Чернівецька область. Новоселицький район

			с. Подвірне
4	Млинки	44 809	Чортківський район. с.Залісся
5	Кришталева	22 610	Тернопільська область. Борщівський район с. Кривче
6	Славка	9100	Тернопільська область. Борщівський район с. Верхнє Кривче
7	Вертеба	8550	Тернопільська область. Борщівський район с. Більче Золоте
8	Мушкарова яма	6200	Тернопільська область. Борщівський район с. Олексинці
9	Буковинка	5460	Чернівецька область. Новоселицький район с. Стальнівці
10	Скитська (Гострі Говди)	3570	Чернівецька область. Заставнівський район смт. Кострижівка
11	Атлантида	2525	Хмельницька область. Кам'янець- Подільський район. с. Завалля
12	Комсомольська	1244	Тернопільська область. Борщівський район с. Олексинці
13	Тимкова скеля	1180	Тернопільська область. Борщівський район с.Кривче
14	Угринь	1872	Тернопільська область. Чортківський район с. Угринь
15	Джуринська	1170	Тернопільська область. Заліщицький район с. Нагоряни

Джерело: розроблено автором за даними [46].

Найбільш відомі печери Західної України зосереджені на Тернопільщині. Кожна з них по-своєму унікальна.

До екскурсійно-туристичних печер з найвищим ступенем атрактивності в Західній Україні, які не є дуже складними для проходження належать Атлантида, Млинки, Кришталева та Озерна.

Спортивно-туристичними та досить великими за розмірами печери з ускладненими для проходження ділянками є Вертеба та Оптимістична.

Спелео-тренувальними, невеликими, але складними для проходження печерами, в яких могли б проходити тренування початківців-спелеологів для

здобуття необхідних навичок проходження печер, спелеоорієнтування і розвідки печер є Угринь та Джуринська [46].

Найбільш популярні туристичні печери Західної України за рівнем складності можна віднести до наступних категорій:

1. Печера Оптимістична – категорія складності 2Б на віддалі 157000 м.
2. Печера Озерна – категорія складності 2Б-3Б на віддалі 107000 м.
3. Печера Млинки – категорія складності 2А на віддалі 19100 м.
4. Печера-музей Кришталева – категорія 2А на віддалі 22000 м.
5. Печера Перлинка – категорія складності 1 на віддалі 200 м [46].

Печера «Оптимістична» – це карстова печера, яка знаходиться неподалік села Королівка Борщівського району Тернопільської області. Дана печера була відкрита львівськими спелеологами у 1966 році. Досліджена довжина печери становить 207 км. Печера вважається однією з найдовших у Європі та серед гіпсових печер світу, а також другою печерою за загальною довжиною печерних ходів в світі. Щорічні дослідження спелеоекспедицій тривають, оскільки спелеологи впевненні, що загальна довжина перевищує довжину дослідженої частини печери. Члени спелеоклубів створили своєрідний печерний хостел для туристів, які мають бажання заночувати в печері [46].

Печера Озерна являє собою гіпсову печеру, яку відкрили у 1938 році мешканці біля с. Стрілківці Борщівського району Тернопільської області. Своєю назвою завдячує великим підземним озерам з пересічною глибиною 1,5-2,0 м. У віддаленій частині є грот під назвою «Зимова казка». Система ходів печери утворює дві системи лабіринтів, а саме Ближній та Дальній район. У Ближній район допускаються лише досвідчені туристи, а Дальній район відкритий лише для спелеологів-аматорів [46].

Печера Кришталева знаходиться біля села Кривче Борщівського району на вузькому вододільному плато між рікою Циганкою і Семеновим потоком, що впадає в неї. Активні роботи з обладнання Кришталевої печери для відвідування

її туристами започаткував варшавський археолог Людвіг Савицький на початку ХХ ст. Сьогодні в печері працюють досвідчені провідники-екскурсоводи. Туристична траса включає в себе проходження лабіринту коридорів і великих залів, стіни яких вкриті жовто-бурими кристаллами вторинного гіпсу. Лише в кількох місцях виявлено карбонатні натйоки, сталактити. Найатракційніша ділянка маршруту – це «Лабіринт Скелета» з химерними натічними формами. Хоча вхід до Кришталевої печери знаходиться у високому скелястому масиві, проте вона доступна для всіх у будь-яку пору року. Тепер тут є зручний під'їзд, ремонтується дорога зі с. Кривче до печери, прокопано канали для водовідведення, підмурована опорна стіна і електрифікована підземна траса 2,5 км для туристів. Адміністрація Тернопільської області працює над встановленням другої підстанції поблизу орендованих територій, і це дасть змогу підключати необхідне обладнання. Зараз триває узгодження робіт між дорожніми службами та електриками. Майбутнє облаштування території залежить від підприємців-орендарів, які маючи дозвільні документи та належні умови, повинні виконати свої зобов'язання та спільно створити справді зразкову туристичну інфраструктуру біля одного із найпривабливіших туристичних об'єктів області [46].

Печера «Вертеба» розташована за 2,5 км від с. Більче-Золоте (Борщівський район) 15 км від Борщова. Вперше печера згадується у німецькому часописі «Miscellen» 1822 р. Саме тоді було виявлено багатий культурний шар доби неоліту й енеоліту, знайдені унікальні сакральні артефакти. Своєю геоморфологічною будовою Вертеба суттєво відрізняється від інших печер Поділля. Товща гіпсів настільки покарстована, що печера виглядає як велетенський зал загальною довжиною 8 км. Найцікавіша спелеоатракційна ділянка «Вертеби» називається «Кам'яна Соломка», де поверхня стелі залу вкрита трубчастими кальцитовими сталактитами довжиною 10-12 см. У ХІХ ст. тут було знайдено зразки прадавньої Трипільської культури: понад 300 цілих посудин, більш як 35 тисяч глиняних і

керамічних фрагментів, майже 120 людських фігурок, 200 знарядь із кісток та рогів, 300 виробів з кісток і каменю. Знайдені у «Вертебі» археологічні матеріали зберігаються у музеях Борщева, Варшави, Відня, Кракова, Львова, Тернополя [46].

Поблизу села Залісся Чортківського району на правому схилі річки Млинка розташована гіпсова печера Млинка довжиною 40 км. Це найпопулярніший спелеотуристичний об'єкт Тернопільщини. На карту нанесено 27 її підземних ходів. Печера виділяється серед інших великою кількістю різноманітних форм і багатством кристалічних утворень. Її лабіринтом щороку проходять численні спортивно-туристичні групи, у «Млинках» відбуваються змагання з орієнтування під землею та спелеозйомки, навчально-тренувальні заняття спелеотуристів. Екскурсійний маршрут не використовується туроператорами для масових відвідувачів, хоча має всі перспективи для цього.

Печера «Угринь» – карстова печера, геологічна пам'ятка природи місцевого значення. Розташована на південний схід від села Угринь Чортківського району Тернопільської області на відстані 3 км від Чорткова, у верхньотортонських гіпсах, довжиною 2120 метри. Вхід – у верхній частині схилу долини р. Млинка. Близня частина печери відома ще з першої половини ХХ ст. Печера Угринська стала власністю Подільського туристично-краєзнавчого товариства (ПТКТ), нею опікувався відділ Чортківського ПТКТ. З 1935 р. печера Угринська стала цілком доступна для туристів. На вході було збудовано браму, на якій встановили напис: «Вхід у підземні лабіринти – платний». Угринська печера стала відома далеко за межами повіту. Її відвідували туристи з Сербії, Румунії, Франції, Англії та інших країн. Цікавились печерею Угринь вчені і студенти Тернополя, Львова, Кракова, Варшави [46].

Печера «Джуринська» знаходиться біля села Нагоряни Заліщицького району. До районного центру міста Заліщики відстань від печери «Джуринської» 22 км. Довжина гіпсових кристалів у печері досягає 60-ти см. На

жаль, зараз вхід у печеру закритий обвалом, до якого веде вузька стежка лісом. Недалеко від печери тече річка Джурин, звідси і назва печери Джуринська. Річка протікає долиною, у центрі якої розташовані руїни Червоногородського замку і утворює двохрівневий штучний водоспад висотою біля сімнадцяти метрів. Ці об'єкти є вже давно елементами краєзнавчих маршрутів Тернопілля, проте печера Джуринська не використовується туристичними операторами [46].

Карстова печера «Атлантида» відкрита влітку 1969 р. Розташована в селі Завалівка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області на території національного природного парку «Подільські товтри». Її загальна довжина (досліджена на сьогодні частина) становить біля 2400 м, площа – 4440 м², об'єм – 11360 м³. Це єдина печера на Поділлі з чіткою вираженою триповерховою будовою з крутими переходами. Печеру складають чисельні зали й переходи, на стінках яких розвинуті натічні форми гіпсів різного забарвлення. Так, зустрічаються кристали гіпсів до 1,5 м. Морфологія проходів, галерей і залів «Атлантиди» слабо піддані процесам руйнування й мають чіткий скульптурний вигляд [46].

В Західній Україні спелеотуризм на даний момент не набув великої популярності. Нами проаналізовано карту України за допомогою сервісу Google та статистики пошукових запитів: спелеотуризм (Додаток В). Отримані результати показали, що найбільше зацікавлені спелеотуризмом у Західній Україні – це Рівнецька область – 100% та Львівська область – 33%.

Також за допомогою сервісу Google встановлено, що Україна займає 3 місце за зацікавленістю пошукових запитів: спелеотуризм (рис. 2.4) (Додаток Г).

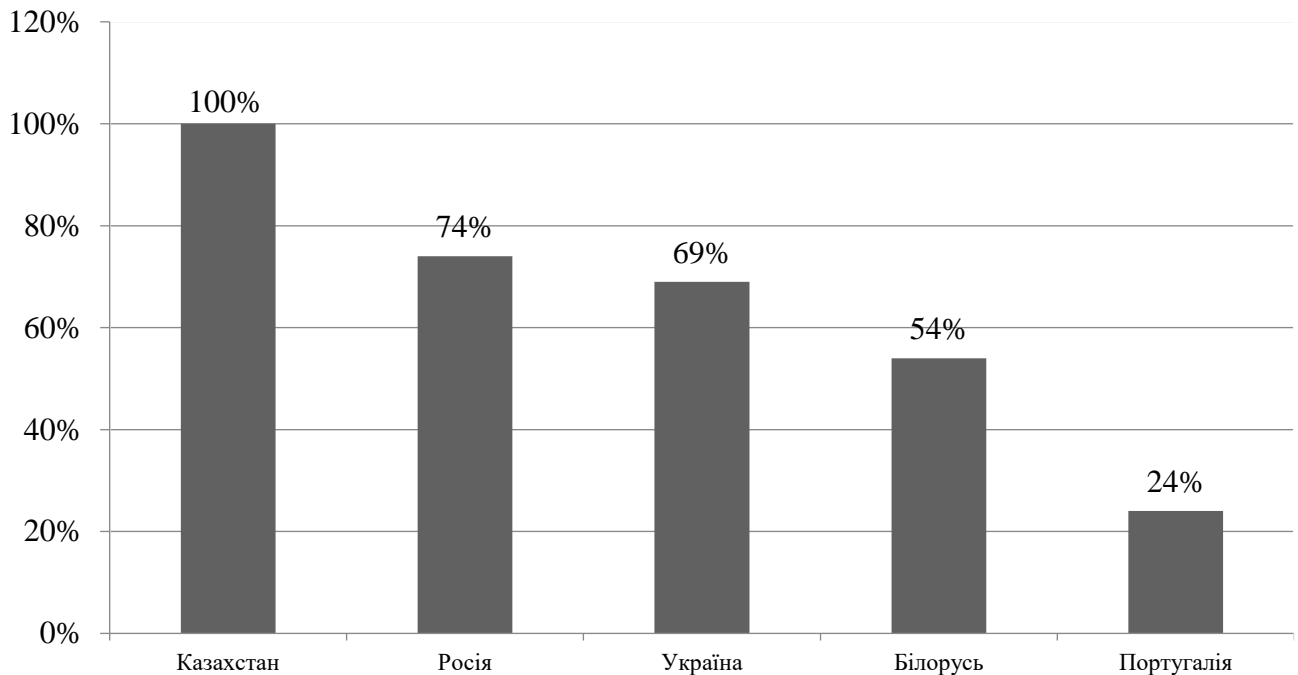

Рисунок 2.4 – Дикаміка пошукового запиту спелеотуризм у світі

Джерело: побудовано автором за даними [33]

Отже, різноманіття об'єктів спелеотуризму в Західній Україні дає змогу активно розвивати його. Однак нині з цих об'єктів найбільшою популярністю користується наступні печери: Оптимістична, Вертеба, Кришталева, Млинки, Озерна, Атлантида, Угринь. Не зважаючи на значний потенціал українських спелеотуристичних ресурсів, цей напрямок розвинутий в Україні недостатньо. З декількох десятків придатних для облаштування печер, використовуються у якості туристичних лише декілька об'єктів. Подальша перспектива розвитку рекреаційної спелеології залежить не лише від інвесторів але і від участі держави. Перешкодою також є низький рівень інформованості потенційних спелеотуристів, особливо закордонних, як про Україну в цілому, так і про її природні багатства.

2.3 Особливості організації спелеотуризму в Західні Україні

Україна має значний потенціал для організації та розвитку спелеотуризму. Однак привабливість українських ресурсів спелеотуризму невелика. Є декілька турів, які не розкривають всю загадковість відвідуваних місць.

Перш за все, це пов'язано з перевагою більшості населення України до пасивного відпочинку, проте можна зосередитися на туристах, які просто шукають цікаві, невідомі та екстримальні місця для активного відпочинку.

Для України розвиток спелеотуризму особливо важливе середовище, тому, що зазначена сфера є сприятливим середовищем для діяльності підприємств малого туристичного бізнесу.

В Україні спелеотуризм розвинений не так добре, як в інших країнах світу. Спелеотуризм на сьогоднішній день користується особливою популярністю у США, Франції, Іспанії, Угорщині, Італії, Словаччині та багатьох інших країнах. Місця спелеотуризму набувають все більше прихильників серед звичайних туристів.

Виходячи з закордонного досвіду організація спелеотуризму сприяє:

- відновленню фізичного стану, допомагають змінити повсякденність;
- можливість відкрити туристом щось нове та відпочити;
- допомагають туристу знайти нові знайомства;
- задовольняють бажання туриста пізнати таємниці підземного світу;
- задоволенню інтересів, пов'язаних із екстримом.

Але головне, що сприяє розвитку та організації спелеотуризму – це те, що практично кожен бажаючий може скористатися унікальною можливістю відкрити для себе весь загадковий підземний світ гірських масивів. Пройти підземні маршрути з елементами екстрима та побачити підземні озера й ріки, водоспади, різними за формою кристалами створеними природою.

При організації спелеотуризму в Україні необхідно враховувати багато факторів, серед яких основними є:

- 1) необхідність супроводу з боку досвідченого інструктора, туристів під час всієї подорожі;
- 2) забезпечення туристів всім необхідним спорядженням, харчуванням та проживанням;
- 3) формуючи спелеотури, туроператори повинні враховувати фізичну підготовку кожного туриста, який виявив бажання здійснити таку подорож;
- 4) грамотність дозування навантаження під час всього маршруту та його безпечність для туристів;
- 5) надання повної та вичерпної інформації учасникам спелеотури про небезпеки, які можуть очікувати їх під час подорожі.

Можна сказати, що сьогодні спелеотуризм представляє собою окрему нішу в туризмі, оскільки об'єднує в собі безліч видів та ресурсів, які і формують його основу.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПЕРСПЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СПЕЛЕОТУРИЗМУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

3.1 Стратегія розвитку спелеотуризму як галузі міжнародного туризму України

Для успішного розвитку туризму в Україні потрібен не тільки унікальний туристичний продукт, а й системний підхід до просування.

Розробивши стратегічні програми і маркетингові заходи можна вийти на міжнародні ринки туризму, активно розвивати спелеотуризм, та збільшити кількість туристів в країні.

У березні 2020 р. Всесвітня організація туризму (UNWTO) опублікувала оцінку ймовірного впливу COVID-19 на міжнародний туризм [33]. Враховуючи безпрецедентне введення обмежень на подорожі по всьому світу, очікується, що міжнародний обсяг туристів зменшиться на від 20% до 30% у 2020 році порівняно з показниками 2019 року. Однак UNWTO підкреслює, що ці цифри базуються на останніх подіях, оскільки глобальна спільнота стикається з безпрецедентними соціальними та економічними викликами, і їх слід трактувати обережно з огляду на надзвичайно невизначений характер сучасної кризи.

Очікуване падіння на 20-30% може призвести до зниження міжнародних надходжень (експорту) від міжнародного туризму на 300-450 млрд. дол. США, що майже на третину з 1,5 трлн. дол. США, вироблених у 2019 році. Враховуючи минулі тенденції ринку, це означатиме, що COVID-19 втратить зростання від п'яти до семи років. Генеральний секретар UNWTO Зураб Пололікашвілі зазначив: «Для туризм – це один із найсильніших ударів з усіх економічних секторів».

Головною метою реалізації стратегії розвитку спелеотуризму в Західній Україні має бути збільшення кількості туристів у регіоні. Під час побудови розробки стратегії зростає необхідність сконцентрувати зусилля на об'єктах спелеотуризму, а також районах, які є найбільш привабливими для потенційних туристів. З одного боку, це дасть змогу сконцентрувати обмежені у сучасних умовах ресурси, з іншого – стане передумовою розвитку туристичної галузі в інших районах через зацікавленість областю загалом. Таким чином, комплексне формування стратегії розвитку спелеотуризму структурними елементами та базовим ресурсним забезпеченням сприятиме ефективному стратегічному управлінню розвитку туризму та забезпеченню реалізації стратегії.

Для розвитку спелеотуризму в Західній Україні як туристичного продукту відповідно до тенденцій міжнародного ринку туристичних послуг є залучення до міжнародної законодавчої та нормативно-правової бази туризму, передових надбань найрозвинутіших туристичних індустрій, упровадження стандартів якості туристичного обслуговування, прогресивних технологій і методів підвищення кваліфікації кадрів у сфері туризм і практики формування організаційно-економічних механізмів ефективного функціонування туристичної індустрії.

В Західній Україні можна здійснити наступні заходи щодо розвитку спелеотуризму, а саме:

- моніторинг туристичного ринку Західної України на наявність спелеоресурсів та об'єктів і визначити, які з них є придатними для відвідування туристами;
- здійснювати дослідження зарубіжного досвіду організації спелеотуризму, визначити основні тенденції його розвитку у світі та можливості використання передового досвіду в організації спелеотурів вітчизняними туристичними підприємствами;
- розробити інтерактивної карти спелеомісць Західної України;
- створити сайт із описом та інформацією про спелеотуризм, спелеоресурси та місця Західної України та тури туристичних підприємств;
- розробити та запусити серію програм про спелеотуризм і спелеоресурси Західної України на популярних інтернет-сайтах та соціальних мереж;
- організувати проведення курсів для любителів спелеотуризму;
- покращити інфраструктуру спелеотуризму (відкрити місця для ночівлі поблизу спелеоб'єктів та ресторанні заклади у відповідному стилі).
- розробити маркетингових заходів до популяризації спелеотуризму в Україні, реклама їх на популярних каналах та інших засобах масової інформації. Проведення регулярних маркетингових заходів дозволить поширення інформацію

про спелеотуризм та приверне уваги більшої кількості туристів. Під час маркетингових заходів необхідно задіяти ЗМІ, банерну рекламу та Інтернет. Реклама в інтернеті та соціальні мережі є ефективним та популярним методом. Вони посилюють динаміку змін в сучасному маркетингу. Вплив соціальних мереж, travel-блогів і форумів – зростає з кожним роком. Велика кількість користувачів сприяє проведенню маркетингових компаній і просування послуг і товарів у популярних соціальних мережах.

Такі види просування допомагають підтримувати зворотній зв'язок з споживачами, визначати рівень довіри, розуміння їх потреб та лояльність до підприємства. За допомогою соціальних мереж можна повідомляти споживачів про акції, спеціальні пропозиції чи заходи, що мають відбутися, таким чином охопити більшу кількість туристів.

Маркетинг на платформі Instagram та Facebook в даний час є одним з найбільш ефективних методів, які реально визначають продажі і просування бренду. Підписники та коментарі в Instagram та Facebook є показниками ефективності роботи, але вони також звертають увагу на їх якість. Щоб залучити відповідну базу, потрібно взаємодіяти з цільовими клієнтами та інформувати їх про продукти підприємства. Отримуючи живої аудиторії в реальному часі, підприємство приймає лояльних клієнтів, які можуть стати основною базою її клієнтами і сприяти розвитку.

Використання соціальних мереж дозволяє охопити широку аудиторію, оперативно інформувати реальних і потенційних клієнтів про нові пропозиції і формувати попит на товари і послуги.

Якщо говорити в цілому про використання соціальних мереж в просуванні туристичних продуктів і послуг, то саме соціальні медіа дають можливість туристичному підприємству управляти думками та рекомендаціями цільової

аудиторії, формувати групи лояльних споживачів, посилювати популярність бренду, збільшувати продажі і реалізовувати таргетовану рекламу.

Отже, хоч спелеотуризм є не зовсім новим видом туризму, проте користується чималою популярністю у світі. В Західній Україні є значний потенціал та ресурсна база для його розвитку. При правильному підході та при маркетинговій політиці і організації рекламної діяльності на ринку – це сприятиме збільшенню популяризації та попиту на спелеотуризм. Також необхідно зазначити, що основною передумовою для розвитку спелеотуризму є якість надання послуг та забезпечення безпеки.

3.2 Підвищення якості обслуговування туристів як необхідна умова збільшення туристичних потоків до DESTИНАЦІЙ СПЕЛЕОТУРИЗМУ

Якість в сфері послуг, істотно відрізняється від якості на підприємствах, які виробляють матеріали. Послуги туристичних підприємств виробляються і споживаються одночасно, що не дає можливості виправити фактичні недоліки послуги на етапі споживання, тому досягнення якості в сфері послуг є найважливішим завданням, рішення якої гарантує розвиток туристичного бізнесу.

Найважливішим із всіх ресурсів для будь-якого підприємства є персонал. Ефективність діяльності підприємства як і рівень його розвитку залежить від визначення правильного розуміння керівництвом ролі та значення мотивації свого персоналу.

Основними напрямками підвищення якості обслуговування туристів є:

1. Розробка організаційно-економічного механізму територіального управління якістю обслуговування туристів.

2. Контролювання якості роботи персоналу та упровадження аудиту якості.
3. Впровадження та дотримання міжнародних стандартів та інших нормативних документів у практику готельного господарства.
4. Організація системи мотивації, навчання і підвищення кваліфікації персоналу на туристичних підприємствах, які пропонують послуги спелеотуризму.
5. Створити приміщення для психологічного розвантаження.
6. Провести перерозподіл роботи між працівниками. Цей захід повинен зменшити втому від монотонності роботи та забезпечити усесторонній розвиток працівника.
7. Об'єктивно оцінювати перспективи кожного робітника, який приймається на роботу. Потрібно бути з ним відвертим, представити йому доступ до інформації про нарахування заробітної плати робітників аналогічної посади.
8. Вивчити очікування всіх співробітників компанії для розробки ефективних програм з управління персоналом.

Від персоналу можна отримати велику віддачу за умов коли є повна самовіддача персоналу, готовність внести свій внесок в роботу, настроєм персоналу на роботі, в основі яких і закладена мотивація праці.

Найбільша мотивація працівників є найважливішою умовою успіху на підприємстві. Не існує підприємства, яке досягнуло б успіху, не маючи настрою співробітників, їх високий рівень, прихильності персоналу без прагнення в кінцевих результатах та небажання внести свій внесок в досягнення поставленої мети підприємства.

Імідж підприємства є основною з найважливіших його характеристик. Метою створення іміджу підприємства є не отримання організацією популярності, а забезпечення позитивного відношення до неї. Імідж – динамічний та може змінюватися під впливом обставин та нових форм інформації. На

підприємстві імідж створює цілеспрямовані зусилля розвитку, що залежить від кожного працівника.

Безумовно, керівники підприємства мають застосовувати різні методи мотивації персоналу для досягнення успіху, не концентруючи увагу лише на матеріальних складових.

Слід пам'ятати, що саме завдяки ефективній дії інструментів працівників, що працюють на підприємстві, і створюється імідж підприємства. Тому для підвищення мотивації працівників доцільно застосувати наступні заходи :

- доплачувати премії до заробітної плати при підвищенні обсягу реалізації туристичних послуг в порівнянні з попереднім періодом, при цьому потрібно стимулювати працівника протягом усього часу;
- надання кращім робітникам додаткової оплаченої відпустки, або туристичні поїздки;
- проведення тренінгів та семінарів.

Нами було проведено опитування шляхом анкетування з метою визначення важливих для працівників стимулів та методів до праці. Ступінь важливості методів мотивації працівників розподілилися та наведенні в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Ставлення працівників до різних методів мотивації

№	Методи мотивації	Ступінь важливості, %
1	Підвищення заробітної плати	20,3
2	Перспективи кар'єрного зростання	17,9
3	Грошові премії	9,6
4	Туристичні поїздки	14,5
5	Додаткова відпустка за рахунок підприємства	7,7
6	Навчання, курси, лекції за рахунок підприємства	12
7	Безплатне харчування у робочий час	7,5
8	Проведення корпоративних свят	10,5
Усього		100

Джерело: розроблено автором на основі власного дослідження

Можна зробити висновки, що заробітна плата є одним з найбільш вагомих стимулів для працівників, також перспективи кар'єрного зростання. Велику роль мають туристичні поїздки та підвищення кваліфікації за рахунок підприємства. Дані стимули реалізуються через побудову системи мотивації на підприємстві, як важливий інструмент стимулювання бажаної поведінки працівників.

Кожен керівник туристичного підприємства має розуміти та дотримуватися чітких правил стимулювання, дотримання яких дасть можливість підвищити ефективність стимулюючих заходів:

1. Необхідно завжди пам'ятати, що похвала є ефективніша ніж осуду і критика.
2. Потрібно постійно приділяти увагу до працівників і членам їх сім'ї – це є найважливішим мотиватор.
3. Заохочення, які мотивують більше є непередбачуваними та нерегулярними, чим очікувані та прогнозовані.
4. Заохочення має ґрунтуватися не тільки на досягненні основної мети, а й на проміжних.
5. Великі нагороди зазвичай викликають заздрість, а невеликі і часті - задовольняють більшість.
6. Працівникам потрібно давати свободу дії та можливість контролювати ситуацію.
7. Людям до вподоби перемоги, тому потрібно частіше давати людям почувати себе переможцями.
8. Розумна внутрішня конкуренція – це двигун прогресу.

Розробка заходів щодо вдосконалення обслуговування туристів означає, що буде проведено зміну основних характеристик якостей послуг і буде здійснено закріплення нових якостей в свідомості споживачів.

Отже, розглянуто основні заходи стимулювання праці, які збільшать ефективність та продуктивність праці персоналу під час обслуговування туристів, виділено заходів, які туристичні підприємства можуть застосувати для найбільш ефективної системи стимулювання праці.

3.3 Маркетингові технології та їх роль у виробленні ринкової стратегії розвитку спелеотуризму в Західній Україні

Сучасний світ залежить від реклами. Без реклами туристичні підприємства та організації не здатні продавати, клієнти б не дізнавались і не пам'ятали про різноманітні туристичні послуги, а сучасний туристичний бізнес зазнав би банкрутства. Тому, щоб туристичне підприємство приносило прибуток, реклама повинна бути інтенсивною та постійною.

Грамотна маркетингова діяльність збільшує продаж та реалізацію туристичних товарів чи послуг.

Digital-маркетинг (цифровий маркетинг) – це вид маркетингової діяльності, який використовує всі можливі форми цифрових каналів для взаємодії зі споживачами. Цифрові канали включають телебачення, радіо, соціальні мережі та Інтернет. Цифровий маркетинг також використовує такі технології, які дозволяють впливати на цільову аудиторію у офлайн-середовищі (таблиця 3.1).

Основними перевагами цифрового маркетингу в сучасних умовах є:

- інтерактивність;
- відсутність територіальних обмежень;
- легкий доступ до ресурсів;
- залучення цільової аудиторії;
- можливість оперативної оцінки просування і управління подіями в режимі реального часу.

Використання digital-маркетингу у виробленні стратегії розвитку спелеотуризму дозволить створити нові способи комунікації та збільшити швидкість залучення споживачів, а використання адресних каналів дозволить постійно підтримувати контакт з споживачами, збільшити їх кількість.

Таблиця 3.2

Канали та інструменти digital-маркетингу

Канали	Технічне забезпечення	Інструменти
Інтернет	Пристрої, які забезпечують доступ до інтернету (комп'ютери, планшети, смартфони тощо)	Банерна реклама, контекстна реклама, пошукові системи, соціальні мережі, корпоративні та маркетингові сайти, ігри, квести, опитування, інтерактивні листівки, додаткова реальність, відео-сервіси
Локальні мережі	Пристрої, які забезпечують доступ (комп'ютери, планшети, смартфони тощо)	Банерна та контекстна реклама
Мобільний зв'язок	Мобільні телефони, смартфони	Sms/Mms повідомлення, встановлення брендovаних додатків, організація WOW-дзвінків
Телебачення	Телевізори	Банерна та контекстна реклама, інтерактивні листівки, додаткова реальність, відео-сервіси
Digital art	Комп'ютери	Малюнки, звуки, анімації, відео, ігри, сайти, алгоритми, перфоманси та інсталяції

Джерело: побудовано автором на основі даних [55]

Застосування цифрових технологій означає перехід від традиційних маркетингових технологій до нових якісних взаємозв'язків з споживачами, нового розуміння основних напрямків змін, а також збільшення швидкості вирішення бізнес-завдань.

Цифровий зв'язок повинен стати більш ніж засобом донесення повідомлення, а слугувати надходженню творчого спілкування з споживачами та заохочуванню їх до взаємодії.

Тому потрібно зосередити увагу на зміні поведінки споживачів, викликані новими можливостями, що надає digital-маркетинг.

Для визначення особливостей застосування інтернету та мобільних пристроїв серед туристів було проведено дослідження на основі анкетного опитування. Що стосується результатів опитування, то в ньому взяли участь 200 осіб (табл. 3.3).

За даними дослідження виявлено, що мережа інтернет надає споживачам нові можливості отримання інформації з різних джерел, збільшує можливість обробки інформації. Так перш ніж обрати напрям поїздки чи екскурсію споживачі ретельно вивчають інформацію в інтернеті, наприклад про акції чи про новинки, які з'явилися в асортименті туристичних підприємств, аналізуючи його сайт, відгуки та блоги.

Таблиця 3.3

Результати опитування споживачів щодо використання інтернету та мобільних пристроїв, при виборі туру (напряму поїздки та відпочинку)

Питання	Відповіді,%
Як дізнається інформацію про туристичні підприємства в інтернеті:	
читаються відгуки про підприємство	68
аналізується сайт підприємства	32
Як сприймається інформація про туристичні підприємства у блогах	
читається і приймається до відома	42
впливає на прийняття рішення	55
не використовується	3
Як аналізується інформація сайтів туристичних підприємств:	
розглядається послідовно і детально	26
читаються тільки заголовки та врізки, за необхідністю інформація розглядається детально	74
Що впливає на сприйняття інформації з сайту туристичного підприємства:	
наявність відео контенту	25
наявність детальної інформації про підприємство та його послуги	20
наявність зручного функціоналу	25
зручність подання інформації	30
Чи є інтерес використання до мобільних додатків у сфері спелеотуризму та туристичних підприємств:	
є можливість і бажання використовувати	72
є бажання, але поки немає можливості використовувати	22
не планують використовувати	6

Джерело: розроблено автором на основі власного дослідження

Ставлення споживачів до обсягу інформації змінилося. Більшість споживачів читають тільки заголовки і вставки, і при необхідності інформація розглядається докладно. Наявність відео-контенту, зручна функціональність і можливості інтерактивного спілкування істотно впливають на увагу споживачів.

Також існує значний інтерес до мобільних додатків, які дозволяють підтримувати зв'язок з підприємством, відстежувати новини підприємства. Це пов'язано з поширенням смартфонів і новими комунікаційними можливостями.

Розвиток технологічних інновацій і пов'язаних з ними переваг мають вирішальне значення в сучасних умовах розвитку похмурого і містичного туризму. Вони забезпечать ефективний спосіб залучення споживачів, приділяючи особливу увагу питанням близькості клієнтів.

Для того, щоб споживачі постійно були залучені до похмурого і містичного туризму, повинен бути створений веб-сайт зі зручною функціональністю і дизайном, який дозволить споживачеві відчувати бажання відвідати ці місця. Це і використання певних кольорів, а також створення якісного контенту і можливість інтерактивного спілкування.

На сайті має бути якісний контент. Він має бути оригінальний та орієнтуватися на цільову аудиторію, необхідно зосередитися на потребах та бажаннях споживачів. Необхідно зазначити, що для того щоб залучити сучасного споживача, необхідно показати унікальні місця, таємниці, загадки.

При введенні сайту можуть використовуватися різні методи досягнення уваги споживача, а саме нейромаркетинг, діджитал-сторітеллінг, візуальний контент, маркетингову автоматизацію.

Нейромаркетинг заснований на використанні в цифровому середовищі персональних даних споживачів для орієнтації на їх інтереси.

Щоб використовувати його, необхідно, за допомогою сайту, створити таке унікальну туристичну пропозицію для кожного потенційного споживача, яке дозволило б повністю персоніфікуватися під їх потреби.

В області цифрового зв'язку все більшого значення набуває діджитал-комунікації, яке є новим стандартом подання інформації в Інтернеті. Виходячи з того, що інформація повинна бути цікавою і корисною для споживача, для її створення необхідно використовувати інформаційну піраміду: оголошення-аргумент-висновок. Назви статей повинні бути такими, щоб привернути увагу. Назви з номерами, питання працюють добре. Ефективним є використання перехресного читання або читання по заголовкам, фреймам.

Візуальний контент має переваги перед традиційним контентом в тому, що він створює більш ефективний контакт зі споживачами на основі візуалізації пропозиції. З одного боку, це викликає інтерес, привертає увагу і, з іншого боку, дає споживачеві можливість отримати більше інформації. Слід використовувати відеопрезентації, відеодзвінки для споживачів, звіти, прямі трансляції, анімацію та відео-рекомендації. Вищевказані заходи фокусують увагу споживачів і сприяють їх задоволеності.

Важливим моментом в застосуванні маркетингових технологій повинен стати перехід від push-маркетингу до використання методів, спрямованих на задоволення потреб споживачів в інформації, яка їх цікавить. Споживачі не зацікавлені в отриманні інформації, яку вони не замовляли. Вони також зацікавлені в побудові односторонніх відносин, не залишають вибору.

Отже, використання сучасних маркетингових технологій, сприятиме маркетинговій підтримці розвитку спелеотуризму в Україні. Реалізація цифрових комунікацій дозволить швидко налагоджувати контакт з постійними клієнтами, приймати гнучкі рішення та постійно бути на зв'язку. Застосування digital-комунікацій сприятиме залученню нових споживачів та розвитку спелеотуризму туризму.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній бакалаврській роботі розкриті особливості і обґрунтуванні основні напрями перспективного розвитку спелеотуризму в Західній Україні та запропоновано стратегію розвитку спелеотуризму в Західній Україні.

Результати проведеного дослідження дозволяють дійти таких висновків, що містять елементи наукової новизни і мають теоретико-методичне та практичне значення:

1. Визначено, що спелеотуризм – це проходження природних підземних перешкод, це вид спортивного або навіть екстремального туризму, що приваблює велику кількість туристів. Спелеотуризм також можна назвати багатограним, так як в собі поєднує і піший туризм, і альпінізм з елементами скелелазіння, і часом навіть підводне плавання з аквалангом.

2. Спелеотуризм тісно пов'язаний з дослідженням печер, а саме з спелеологією. Можна сказати, що під час дослідження та вивчення печер, кожен турист може вважати себе спелеологом. Спелеологія – дослівно «наука про печери». Виділяють кілька десятків визначень поняття «печер». Узагальнюючи всі визначення, печери можна визначити як природні підземні порожнини, доступні для проникнення в них людини. Важливим не тільки для науки, але й для ефективного та безпечного використання в туризмі є класифікація печер. За основною класифікацією та за їхнім походженням печери поділяють на карстові, тектонічні, ерозійні, льодовикові, вулканічні печери. За напрямленістю печери поділяють на горизонтальні, вертикальні, похилі, комплексні печери. За віком

печери поділяють на активні, реліктові та викопні, за формою на лантухоподібні, коридорні, лабіринтові, за глибиною на колодязі та шахти, за мікрокліматом на статичні і динамічні, теплі і холодні, за наявністю води на сухі та обводненні. Печери, для проходження яких потрібно спеціальні навички і технічні засоби діляться на дев'ять категорій складності: 1, 2А, 2Б, 3А, 3Б, 4А, 4Б, 5А, 5Б.

3. Під час дослідження визначено, що спелеотуризм демонструє позитивні результати розвитку, рік від року нарощуючи число походів і учасників. В останні роки великою популярністю серед туристів користуються короточасні тури з відвідування печер. Сьогодні у світі йде активний розвиток спелеотуризму, а зокрема турів. Поява на ринку даних видів послуг обумовлено багатьма факторами та розвитком науково-технічного прогресу, що надає все нові можливості в організації туристичних подорожей в спелеотуризмі.

4. Спелеологічний туризм розвивається в Україні протягом багатьох десятиліть і у своєму розвитку тісно пов'язаний з карстологією та спелеологією, пошуком та дослідженням печер. Саме завдяки розвитку спелеотуризму, пошуку нових та дослідженню вже відкритих печер в Україні на сьогодні проведено туристично-спортивну класифікацію та в певній мірі досліджено значну частину відомих печер. Україна дуже багата на печери. На сьогоднішній день в Україні відомо 1100 печер різного типу від невеликих до гігантських.

5. Різноманіття об'єктів спелеотуризму в Західній Україні дає змогу активно розвивати його. Однак нині з цих об'єктів найбільшою популярністю користується наступні печери: Оптимістична, Вертеба, Кришталева, Млинки, Озерна, Атлантида, Угринь.

6. Для популяризації в Україні спелеотуризму потрібно провести ряд заходів: моніторинг туристичного ринку України на наявність спелеоресурсів та об'єктів і визначити, які з них є придатними для відвідування туристами; здійснювати дослідження зарубіжного досвіду організації спелеотуризму, визначити основні тенденції його розвитку у світі та можливості використання

передового досвіду в організації спелеотуризму вітчизняними туристичними підприємствами; розробити інтерактивної карти спелеоресурсів та місць в Західній Україні; створити сайт із описом та інформацією про спелеоресурси та місця в Західній Україні та спелеотури туристичних підприємств; розробити та запустити серію програм про спелеоресурси та місця в Західній Україні на популярних інтернет-сайтах та соціальних мереж; покращити інфраструктуру спелеотуризму (відкрити місця для ночівлі) поблизу спелеооб'єктів та ресторанні заклади у відповідному стилі); розробити маркетингових заходів до популяризації спелеотуризму в Західній Україні, реклама їх на популярних каналах та інших засобах масової інформації.

7. В Західній Україні є значний потенціал та ресурсна база для розвитку спелеотуризму. При правильному підході та при маркетинговій політиці і організації рекламної діяльності на ринку – це сприятиме збільшенню популяризації та попиту спелеотуризму. Також необхідно зазначити, що основною передумовою для розвитку спелеотуризму є якість надання послуг та забезпечення безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. - № 31. - 1995. - с. 241.
2. Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму» від 14.12.2001 № 1213/2001 // Урядовий кур'єр № 235. - 2001.
3. Указ Президента України «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року» // Урядовий кур'єр. - 1999. - № 182. - С. 4-6.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження державної програми розвитку туризму на 2002 - 2010 роки» від 29 квітня 2002 р., № 583, із змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 1402 від 04.09.2003, № 792 від 21.06.2004 та № 754 від 25.05.2006.
5. Алістратова К. Е. Спелеотуризм: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні / К. Е. Алістратова. – К.: АТІКА, 2016. – С. 93-101
6. Александрова А.Ю. Міжнародний туризм: Навчальний посібник для вузів. - М., 2004. - 464 с.
7. Бабкін А. В. Спеціальні види туризму / А. В. Бабкін. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2015. – С. 36-45
8. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О. О. Бейдик. – К. : Палітра, 2015. – С. 85-86
9. Белоусова Т. М. Таємниці загублених підземель. М. : Астрель, 2009. 54-61 с.

10. Блистів Т.В. Теорія і практика туристичних походів навч. посіб. / Т.В. Блистів. – Львів : Українські технології, 2006. с. 56-75
11. Булашев А.Я. Спортивно-оздоровительный туризм : учеб. пособ. / А.Я. Булашев. – [2-е изд., испр.]. – Харьков : ХГАФК, 2003. 19-25 с.
12. Булашев А.Я. Спортивный туризм : учеб. / А.Я. Булашев.– Харьков : ХГАФК, 2004. с. 102-112
13. Грабовський Ю.А. Спортивний туризм : навч. посіб. / Ю.А. Грабовський, О.В. Скалій, Т.В. Скалій. – Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 2009. – 304 с.
14. Дащук Ю. Є Методичний підхід до оцінки рівня розвитку рекреаційного потенціалу регіону / Ю. Є. Дащук. – К.: Вид-во МАУП, 2015. – С. 64-70
15. Дехтяр В.Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму : навч. посіб. / В.Д. Дехтяр. – К. : Наук. світ, 2003. – 203 с.
16. Дмитрук О.Ю. Спортивно-оздоровчий туризм : навч. посіб. / О.Ю. Дмитрук, Ю.В. Щур. – [2-е вид., перероб та допов.]. – К. : Альтерпрес, 2008. – 280 с.
17. Долотов Ю. А. Огляд підземних культових споруд. Спелеологія і спелестологія: зб. мат-лов IV між- дунар. науч. заоч. конф. Набережні Челни: НІСПТР, 2013. С. 163-169.
18. Зігунов В.М. Організаційно-методичні основи спортивного туризму / В.М. Зігунов, І.С. Зігунова, О.О. Міщенко. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010. – 436 с.
19. Калуцька В. Н. Етнокультурна ландшафтоведение: навчальний посібник. М. : Географічний факультет МГУ, 2011. 112 с.
20. Квартальній В.А. Іноземний туризм / В.А. Квартальної. - М. : Фінанси і статистика, 2007. - 232 с.

21. Кравчук Т.А. Теорія і методика спортивно-оздоровительного туризму : учеб. пособ. / Т.А. Кравчук. – В 2-х ч. –Ч. I. – [2-е изд., перераб. и допол.]. – Омск : СибГУФК, 2009. – 188 с.
22. Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму. Навч. посіб. К.: Знання, 2016. –С. 334 с.
23. Корж Н. В. Управління туристичними дестинаціями / Н. В. Корж, Д. І.Басюк. – Вінниця: «ПП«ТД Едельвейс і К», 2017. – С. 32-36
24. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг / О. О. Любіцева. – К.:Альтерпрес, 2015. – С. 42-46
25. Малетін С. С. Туризм спеціальних інтересів: концептуальний підхід дослідження. Вісник НГУЕУ, 2014. – С. 218-225.
26. Мальський М. Я., Худо В. В. Туристичний бізнес; теорія і практика: Навч. посіб. - К .: Центр учбової літератури, 2007. - 424 с.
27. Мальський М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. - К .: Знання, 2008. - 661 с.
28. Моргунов Б.П. Туризм : учеб. пособ. / Б.П. Моргунов. – М., 1978. – 168 с.
29. Найцікавіші печери України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://interesnoe.blogspot.com/2016/04/blog-post_38.html
30. Нікітіна А. В. Культурний ландшафт як досвід переживання простору // Історичні, філософські, політичні та юридичні науки, культурологія та мистецтвознавство. Питання теорії і практики. Тамбов: Грамота, 2011. № 6 (12): в 3-х ч. Ч. II. С. 144-146.
31. Невідома Україна: топ-15 загадкових печер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ua/article/546_nevidoma-ukrajina-15-pecher.htm
32. Олдак П.Г. Індустрія туризму - одне з провідних напрямків розвитку сучасної економіки / П.Г. Олдак. – К. : Палітра, 2015. – С. 49-54

33. Офіційний сайт ЮНВТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.unwto.org/>
34. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К. : Академвидав, 2010. – 248 с.
35. Прасул Ю.І. Спортивний туризм : навч.-метод. дисц. / Ю.І. Прасул. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 62 с.
36. Печера Уейтомо Глоуворм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zen.yandex.ru/media/id/5ac0f769a936f4806a30ea99/pescera-ueitomolouvorm-waitomo-glowworm-novaia-zelandiia-5ac301e448c85e8aa195e298?utm_source=serp
37. Печера Ватнайокулл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zen.yandex.ru/media/id/5ac0f769a936f4806a30ea99/pescera-ueitomolouvorm-waitomo-glowworm-novaia-zelandiia-5ac301e448c85e8aa195e298?utm_source=serp
38. Печера Очеретяної Флейти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zen.yandex.ru/media/id/5ac0f769a936f4806a30ea99/pescera-ueitomolouvorm-waitomo-glowworm-novaia-zelandiia-5ac301e448c85e8aa195e298?utm_source=serp
39. Печера Еллісон. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zen.yandex.ru/media/id/5ac0f769a936f4806a30ea99/pescera-ueitomolouvorm-waitomo-glowworm-novaia-zelandiia-5ac301e448c85e8aa195e298?utm_source=serp
40. Печера Куаут Сае. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zen.yandex.ru/media/id/5ac0f769a936f4806a30ea99/pescera-ueitomolouvorm-waitomo-glowworm-novaia-zelandiia-5ac301e448c85e8aa195e298?utm_source=serp
41. Печера Айсризенвельт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zen.yandex.ru/media/id/5ac0f769a936f4806a30ea99/pescera-ueitomolouvorm-waitomo-glowworm-novaia-zelandiia-5ac301e448c85e8aa195e298?utm_source=serp
42. Печера Карлсбадська печери. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zen.yandex.ru/media/id/5ac0f769a936f4806a30ea99/pescera-ueitomolouvorm-waitomo-glowworm-novaia-zelandiia-5ac301e448c85e8aa195e298?utm_source=serp

43. Печера Бартон Крик. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zen.yandex.ru/media/id/5ac0f769a936f4806a30ea99/pescera-ueitomolouvorm-waitomo-glowworm-novaia-zelandiia-5ac301e448c85e8aa195e298?utm_source=serp
44. Печера Кристалів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zen.yandex.ru/media/id/5ac0f769a936f4806a30ea99/pescera-ueitomolouvorm-waitomo-glowworm-novaia-zelandiia-5ac301e448c85e8aa195e298?utm_source=serp
45. Печери Західної України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://speleo.land.kiev.ua/caves-western-ukraine.html>
46. Печери України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://speleoukraine.org/index.php/uk/pecheri-ukrajini/55-pecheri-ukrajini>
47. Польова Ю. В. Культові печери як об'єкт повторної міфологізації // РОСИ: спелестологічеський щорічник-2001. М., 2002. Вип. 3. С. 229-234.
48. Савіцька, О.П. Формування туристичної привабливості території / О.П. Савіцька, Н.В Савіцька // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Вип. 40, ч. IV. – К.: ВЦ «Академія», 2015. – С. 148-154
49. Сардак С.Е. Еволюція поглядів на зміст і роль людських ресурсів у суспільному поступі / С. Е. Сардак. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – С. 132–139
50. Спелеотуризм в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.okraina.com.ua/tours/cave/>
51. Темний Ю.В. Економіка туризму. Підручник. – М .: Фінанси і статистика, 2016. – С. 87-92
52. Топ 7 найзахоплюючих печер України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/1472032441950/turizm/pecheri_ukrayini_pamyatkiprirodi
53. Тербух А.А. Оцінювання туристичного потенціалу дестинацій / А.А. Тербух, О.І. Мороз. – К. : Альтерпрес, 2016. – С. 335-343.

54. Шевченко Н.О. Особливості використання печер як екскурсійних об'єктів у спелеотуристичних регіонах світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/

55. Digital маркетинг: канали. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ilion.digital.ua/digital-marketing-efektivne-czifrove-prosuvannya-produktiv-abo-poslug/>

56. Bordun, O., Komar, R. The Development of Ecotourism in Roztotchia. In: Obodynski K., Kosiewich J., Cynarski W. J., Tourism in Borderlands – Multiaspect Study of Development. Rzeszow: Podkarpackie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej, pp.11–18.

57. Chris Cooper. Tourism: Principles And Practice. Pearson Education, 2005. 810 p. URL: <http://trove.nla.gov.au/work/7589531?q=book>.

58. Drachyk Y.Z., Dultseva I.I. World experience to create competitive advantages in tourism on the principles of social entrepreneurship. International Journal of Economics and Society. Memphis, U.S., 2015. pp. 227–230

59. Lobo H., Moretti A. Tourism in Caves and the Conservation of the Speleological Heritage : The case of Sera da Bodo quena (Mato Grosso do Sul State , Brazil // ACTA CARSOLOGICA 38/2-3, - 2009. - 265-276 - <http://carsologica.zrc-sazu.si/downloads/382/8Lobo.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток А

Незвичайні печери світу

1. Печера Уэйтомо Глоуворм (Waitomo Glowworm)

2. Печера Ватнайокулл (Vatnajökull Glacier Cave)

Продовження додатку А

3. Печера очеретяної флейти

Продовження додатку А

4. Печера Еллісон

Продовження додатку А

5. Печера Куаут Сас

6. Печера Шондонг

Продовження додатку А

7. Печера Айсризенвельт

8. Карлсбадські печери

Продовження додатку А

9. Печера Бартон Крик

10. Печера Кристалів

Додаток Б

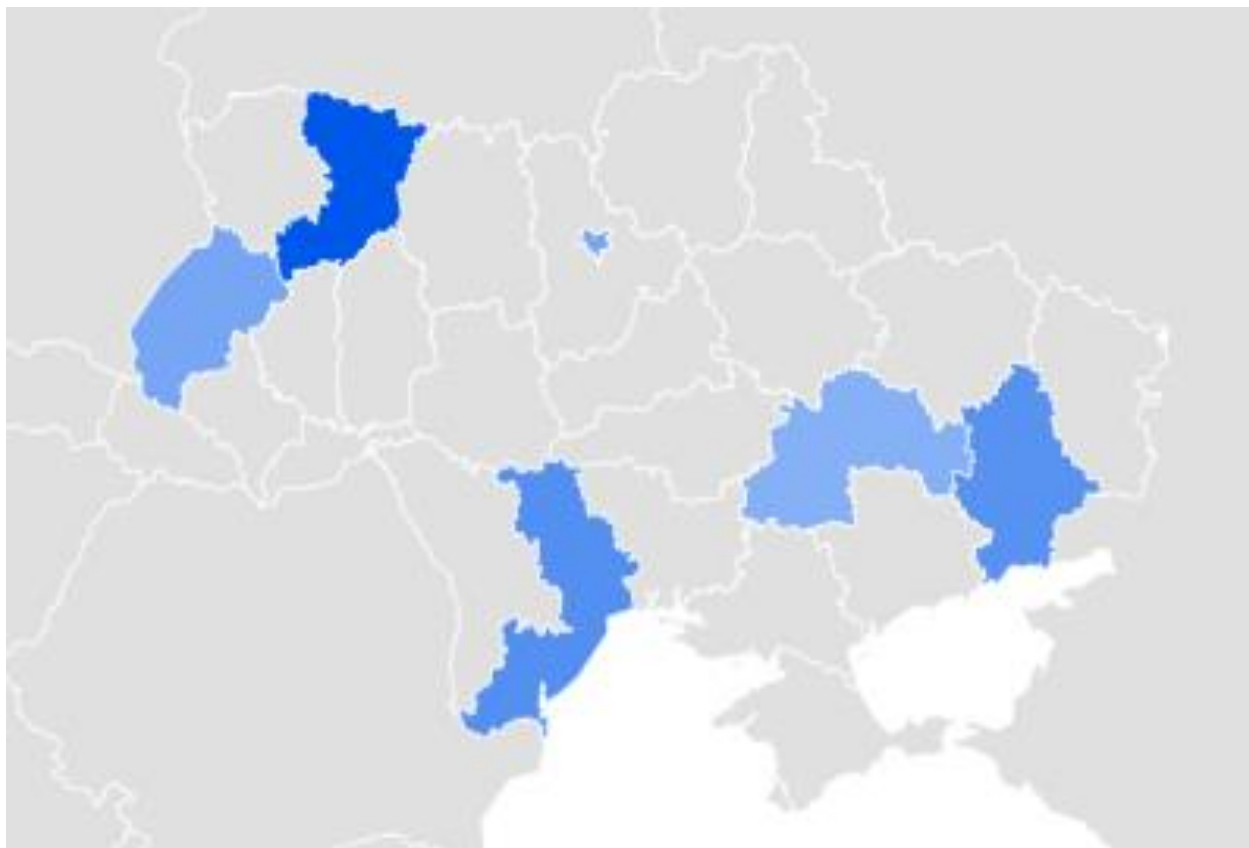
Оптимістична	
Озерна	
Попелюшка	

<p>Млинки</p>	 A photograph of the interior of the Mlynky cave. A stream flows through a dark, cavernous space. The rock walls are illuminated with vibrant colors, including blue, red, and orange, creating a dramatic and colorful scene. The ceiling is dark and appears to be covered in vegetation or moss.
<p>Кришталева</p>	 A photograph of the interior of the Kryshchaleva cave. The cave is filled with numerous long, white, icicle-like stalactites hanging from the ceiling. The floor is covered with smaller, white, crystalline formations. The lighting is soft, highlighting the intricate details of the cave's mineral deposits.
<p>Вертеба</p>	 A photograph of the interior of the Verteba cave. The cave features a large, open chamber with a high, vaulted ceiling. The rock walls are dark and textured, with some areas showing signs of erosion. A person is visible in the lower right corner, providing a sense of scale to the large cavernous space.

Мушкарова яма	
Буковинка	
Скитська (Гострі Говди)	

<p>Атлантида</p>	
<p>Угринь</p>	

Популярність пошукового запиту спелеотуризм в Україні

100% (синій колір) – це пік популярності пошукового запиту «спелеотуризм»,

50% (блакитний колір) – популярність пошукового запиту «спелетуоризм» вдвічі менша,

0% (сірий колір) – означає, що замало даних про пошуковий запит «спелетуоризм» у мережі Інтернет.

Популярність пошукового запиту спелеотуризм у світі

100% (синій колір) – це пік популярності пошукового запиту «спелеотуризм»,

50% (блакитний колір) – популярність пошукового запиту «спелетуоризм» вдвічі менша,

0% (сірий колір) – означає, що замало даних про пошуковий запит «спелетуоризм» у мережі Інтернет.